

Βασίλειος Τσιότρας

Η ανασύσταση του «κώδικα Ζερλέντη» και ο κώδ. Additional 8234 του Νικολάου Καρατζά

Ο Αντώνιος Βυζάντιος (ca 1680-1711), διδάσκαλος των γραμματικών μαθημάτων στην Πατριαρχική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης κατά το διάστημα 1705-1711, καθόρισε καταλυτικά με το σύγγραμμά του *Χρηστοθήεια*, που κυκλοφόρησε σε δεκάδες χειρόγραφες και έντυπες εκδόσεις, το πρόγραμμα σπουδών των ελληνικών σχολών της μέσης και ανώτερης βαθμίδας (18ος-19ος αι.) στη Νοτιοανατολική Ευρώπη.¹

Ο Ζερλέντης επισήμανε το 1907 επανειλημμένως ότι είχε στην κατοχή του ένα «χειρόγραφο τεύχος», στο οποίο σώζονταν «ιδιόχειροι αποσημειώσεις του αὐτοῦ (Ἀντωνίου)», επιστολές αλλά και προσφωνήματα του ιδίου.² Από αυτό το χειρόγραφο δημοσίευσε σημαντικές μαρτυρίες για τη ζωή και

1. Για τη ζωή και το έργο του βλ. Περ. Ζερλέντης, «Δύο διδάσκαλοι της μεγάλης του γένους (πατριαρχικής) σχολής Αντώνιος Βυζάντιος και Χρύσανθος ο Αιτωλός», *Πλάτων* 7 (1884), 289-303· ο ίδιος, «Αντώνιος ο Βυζάντιος διδάσκαλος της εν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης του γένους σχολής», *Byzantinische Zeitschrift* 16 (1907), 241-253· ο ίδιος «Προσθήκαι εις τα περί Αντωνίου του Βυζαντίου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος* 7 (1910-1918), 470-479. Στις παλαιές αυτές εργασίες ερείδονταν κατά βάση οι νεότεροι ερευνητές: Τάσος Α. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τ. Α', [Βιβλιοθήκη Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας], Αθήνα 1966, σ. 305-316· Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων της Τουρκοκρατίας: διδασκόμενα κείμενα, σχολικά προγράμματα, διδακτικές μέθοδοι, Συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας*, [Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων], Αθήνα 1993, σ. 71-77· Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η “Χρηστοθήεια” του Αντ. Βυζαντίου και ο “Galateo” του Giovanni della Casa. Οι πρώτες συσχετίσεις», *Ο Εραμιστής* 23 (2001), 300-306· Β. Μπακούρος, «Η ρητορική παιδεία της Πατριαρχικής Σχολής και η πολιτική διαπαιδαγώγηση του Γένους. Το “Προσφώνημα” του 1705 “σύγγραμμα” του Αντωνίου Βυζαντίου», *Μνημοσύνη* 13 (2013), 173-203· Nadia Miladinova, *The Panoplia Dogmatike by Euthymios Zyghadenos, A study on the first edition published in Greek in 1710*, εκδ. Brill, Leiden 2014, σ. 83-85· V. Tsiotras, «Praise in verses: Constantinople Patriarchal Academy Professors on Constantin Brâncoveanu», *Hiperborea* 10/1 (2023), 1-22.

2. Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος», 241-253. Για στοιχεία του βίου και του έρ-

τη διδακτική δραστηριότητα του Αντωνίου, άγνωστες από άλλες πηγές.³ Η ύπαρξη και η αξία αυτού του ιδιόκτητου «κώδικα Ζερλέντη» δεν αμφισβητήθηκε ποτέ. Ωστόσο, το πολύτιμο αυτό χειρόγραφο δεν ανευρίσκεται ανάμεσα στους κώδικες της συλλογής του, η οποία αγοράστηκε από το ελληνικό κράτος, κατατέθηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (15 Ιουλίου 1937) και περιγράφηκε από τον Διονύσιο Ζακυθινό.⁴ Θα εξετάσουμε στη συνέχεια την τύχη αυτού του μοναδικού τεύχους.

Η παραπάνω έρευνα, πέραν του παλαιογραφικού ενδιαφέροντος, είναι κομβικής σημασίας για την ανασύνθεση του βίου και του έργου του Αντωνίου Βυζαντίου, ο οποίος έδρασε κατά την εποχή της σχολαρχίας του αριστοτελιστή καθηγητή Ιακώβου Αργείου (ca 1660-1736).⁵ Αρχικά, θα επιχειρήσω να ανασυνθέσω το περιεχόμενο του «κώδικα Ζερλέντη» βάσει των πληροφοριών που παραθέτει ο ίδιος ο Ζερλέντης, αντιβάλλοντάς τον με τον σωζόμενο νυν κώδ. Γενικών Αρχείων του Κράτους, Συλλογής Ζερλέντη 1.⁶ Στη συνέχεια θα εξετάσω τη σχέση του «κώδικα Ζερλέντη» με έναν άλλο κώδικα της Χρηστοθήειας του Αντωνίου, τον κώδ. Additional MS 8234, για τον οποίο έχει τεκμηριωθεί επαρκώς ότι προέρχεται από τη βιβλιοθήκη και εν μέρει τη γραφίδα του λόγιου Φαναριώτη Νικολάου Καρατζά (1705-1787),

γού του Ζερλέντη βλ. Χρύσα Μαλτέζου, «Ο Περικλής Ζερλέντης και η έρευνα της ιστορίας της μεσαιωνικής Νάξου», *Φλέα* 49 (Γενάρης-Μάρτης 2016), 8-22.

3. Περ. Ζερλέντης, στις μελέτες του «Δύο διδάσκαλοι», 289-303, και «Αντώνιος ο Βυζάντιος», 247-253, ενώ τις αναδημοσίευσε ο Επαμ. Σταματιάδης, *Εκκλησιαστικά σύλλεκτα*, Σάμος 1891, σ. 57-59 (από την πρώτη εργασία του Ζερλέντη, «Δύο διδάσκαλοι»), και ο Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τ. Α', σ. 307-316 (από τη δεύτερη εργασία «Αντώνιος ο Βυζάντιος»).

4. Διον. Ζακυθινός, «Κατάλογος της συλλογής Περικλέους Ζερλέντη», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 13 (1937), 230-304.

5. Β. Τσιότρας, «Ο Ιάκωβος Αργείος (ca 1660-1736) στην Πατριαρχική Σχολή: Νέα στοιχεία και απαντήσεις για έναν παλιό γρίφο», *Ο Ερανιστής* 30 (2021), 113-154, όπου και κριτική επισκόπηση της παλαιότερης βιβλιογραφίας για τον Ιάκωβο Αργείο. Βλ. επίσης Αγαμ. Τσελίκας, «Νέα στοιχεία για την προσωπικότητα του διδασκάλου Ιακώβου του Αργείου, σύμφωνα με άγνωστες επιστολές του», *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών (Αργος, 30 Μαΐου - 1 Ιουνίου 1986)*, Αθήνα 1989, σ. 385-404. Σοφ. Γ. Δημητρακόπουλος, «Ο Σχολάρχης της Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής Ιάκωβος ο Αργείος», *Πρακτικά Γ' Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών (Ναύπλιο, 18-20 Φεβρουαρίου 2005)*, Αθήνα 2006, σ. 321-332. αρχμ. Ναυκράτιος Τσουλικανάκης, «Ιακώβου Μάνα του Αργείου επιστολαί προς τον διδάσκαλον της Πάτμου Μακάριον Καλογεράν», *Μνήμη Μητροπολίτου Ικονίου Ιακώβου*, τ. Α', Αθήνα 1984, σ. 133-155.

6. Ζακυθινός, «Κατάλογος της συλλογής Περικλέους Ζερλέντη», 293.

αλλά δεν έχει ακόμη μελετηθεί επισταμένως ως προς τα περιεχόμενά του.⁷ Σημειωτέον ότι στον κώδικα αυτόν παραδίδονται παρόμοιες πληροφορίες και κείμενα με αυτά του λανθάνοντος «κώδικα Ζερλέντη», ενώ –όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια– το κείμενο της *Χρηστοθήθειας* είναι γραμμένο από το χέρι του ίδιου του Αντωνίου.

Ανασύνθεση του «κώδικα Ζερλέντη»

Περί τα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα ο Περικλής Ζερλέντης είχε στην κατοχή του έναν κώδικα που διέσωζε βιβλιογραφικά σημειώματα, μαρτυρίες και κείμενα του Αντωνίου Βυζαντίου· το περίφημο αυτό χειρόγραφο, στο οποίο παρέπεμπε διαρκώς ο Ζερλέντης στο δημοσίευσμά του (1907), απετέλεσε τη βάση άντλησης στοιχείων και τεκμηρίων της μελέτης του για τον Αντώνιο.⁸ Βάσει όσων παραθέτει ο Ζερλέντης, δίνεται η εντύπωση ότι επρόκειτο για έναν κώδικα που –ως προς τα βιβλιογραφικά σημειώματα τουλάχιστον ή κάποιους προσφωνηματικούς λόγους που περιείχε– ήταν αυτόγραφος του Κωνσταντινουπολίτη διδασκάλου («αυτή χειρί σημειωμάτων του Αντωνίου», «εκ τούδε του γραπτού σημειώματος αυτού τούτου»)⁹. Μολονότι γίνονται συχνά αναφορές σε συγκεκριμένα φύλλα του κώδικα, δεν γνωρίζουμε τα κωδικολογικά του χαρακτηριστικά (διαστάσεις, αριθμό φύλλων κ.λπ.). Αντιγράφω με επεξηγηματικά σχόλια από το δημοσίευμα του Ζερλέντη, εκκινώντας από τις πιο ακριβείς πληροφορίες. Στον κώδικα περιέχονταν:

1. Τέσσερα προσφωνήματα, εγκώμια του Αντωνίου προς Πατριάρχες: α) φ. 17α-24α: «Εἰς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Γαβριὴλ [Γ'] τῷ ἁψε' [1705]», β) φ. 25α-30α: «Τῷ αὐτῷ πατριάρχῃ», γ) φ. 30α-34β: «πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην

7. Πβ. Γ. Κ. Παπάζογλου, «Χειρόγραφα του Νικολάου Καρατζά εις την βιβλιοθήκην του Βρετανικού Μουσείου (ἄλλοτε χειρόγραφα Guilford)», *Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 49 (1994-1998), 245, αρ. 4· ο ίδιος, *Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς και η βιβλιοθήκη των χειρόγραφων κωδίκων του (1705 – ci. 1787)*, τ. Α': *Βίος και ἔργο του Νικολάου Καρατζά*, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 229.

8. Δεν παραπέμπω στο πρώτο δημοσίευμα του Ζερλέντη, «Δύο διδάσκαλοι», το οποίο είναι αλυσιτελές λόγω των πολλαπλών και επανειλημμένων τυπογραφικών αβλεπτημάτων του, καθώς –όπως τόνιζε ο ίδιος– ο στοιχειοθέτης «καθ' ὅλα ἐκάκωσεν αὐτὸ ... ἦτοι τα ἔτη, τας παραπομπὰς και το κείμενον, οὐ ἔνεκα το ἐμὸν δημοσίευμα οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν».

9. Ὅπως πίστευε ο Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τ. Α', σ. 307: «εις ἰδιοχείρους σημειώσεις του διδασκάλου τούτου εις κώδικα περιελθόντα εις αὐτόν, τον Ζερλέντην».

,αψζ' [1707]», δ) φ. 35α-38β: «Εἰς τὸν παναγιώτατον οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον Κυπριανὸν τῷ ,αψη' [1708] ἔτει»· Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος», 252.

2. Τρεις επιστολές του Αντωνίου «κείνται μεταγεγραμμένοι εν τῷ προειρημένῳ χειρογράφῳ», με παραλήπτες τους: α) Κωνσταντῖνο πρωταποστολάριο,¹⁰ β) Κωνσταντῖνο Σούτσο, και γ) ανώνυμο· στο ἴδιο, 252-253.
3. Η *Χρηστοθήθεια* «εν τῷ χειρογράφῳ τεύχει παρ' εμοί αποκειμένῳ» παραδιδόταν με τον τίτλο «Χρηστοθήθεια συντεθείσα παρὰ τοῦ τιμιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀρίστου τε ἔν τε γραμματικῇ καὶ φιλοσοφίᾳ καὶ πάσῃ ἄλλῃ παιδείᾳ διδασκάλου τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς Ἀντωνίου Βυζαντίου». Ακολουθοῦσε δωδεκάστιχο στιχοῦργημα σε ιαμβικούς στίχους (αρχ. *Τοῦτο λοιπὸν τὸ σύγγραμμα, τέλ. μάθημα κ' ἐξηγεῖται*) και μνεία της πρώτης ἐκδοσης του κειμένου («παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ Ἐνετίησι ,αψπ'»)· στο ἴδιο, 249-250.
4. Τρία βιβλιογραφικά σημειώματα, «Ἰδιόχειροι ἀποσημειώσεις τοῦ αὐτοῦ (Αντωνίου)»: αρχ. ,αψγ' ἔτει φεβρουαρίου ιζ', τέλ. και μεγάλῳ λογοθέτῃ τῆς μεγάλῃς ἐκκλησίας. Ἀντώνιος· στο ἴδιο, 247.
5. Στο τέλος του κώδικα («εν τέλει του ειρημένου χειρογράφου βιβλίου») υπήρχε «δημοσιεύμενον σημείωμα περὶ ὧν συνέγραψεν ο Αντώνιος», υπό τον τίτλο «Συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ γυμνασιάρχου Ἀντωνίου»: αρχ. *Τὸ παρὸν πόνημα ἐπιγραφόμενον Χρηστοθήθεια, τέλ. Ἐπιστολάς·* στο ἴδιο, 251.

Ανάμεσα στα χειρόγραφα και τα τεύχη που περιλαμβάνει η συλλογή Ζερλέντη (ΓΑΚ, φάκ. Κ20) δεν υπάρχει κώδικας που να ανταποκρίνεται επακριβῶς στα ανωτέρω περιεχόμενα. Ωστόσο, ο κώδικας 1 της συλλογῆς περιλαμβάνει τα τέσσερα προσφωνήματα/εγκώμια προς πατριάρχες του Αντωνίου (αρ. 1), ὅπως ακριβῶς τα περιέγραψε ο Ζερλέντης ως προς τους τίτλους και τις χρονολογίες, ενώ δεν υπάρχουν τα υπόλοιπα κείμενα και σημειώματα (αρ. 2-5). Το χειρόγραφο αὐτό (ΓΑΚ, Συλλογή Ζερλέντη 1), που παραδίδει δέκα –και ὄχι μόνο τέσσερις– εγκωμιαστικούς λόγους του Αντωνίου και ἄλλων δύο διδασκάλων της Πατριαρχικῆς Σχολῆς (χρονολογημένον περὶ το 1698-1715),¹¹ μπορεῖ με ασφάλεια να χρονολογηθεῖ στα τέλη 17ου

10. Την επιστολή αὐτή δημοσίευσε (με πολλά λάθη) ο Σταματιάδης, *Εκκλησιαστικά σύλλεκτα*, σ. 60-61.

11. Αναλυτικῇ περιγραφῇ των περιεχομένων και ταυτοποίηση συντακτῶν και αντιγραφῶν βλ. στο Β. Τσιότρας, «Πατριαρχικά προσφωνήματα και εκκλησιαστικῇ πολιτικῇ στην Πατριαρχικῇ Σχολῇ ἐπὶ Ἰακώβου Αργείου», *Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 22 (2022), 109-138. Λόγους ἀπὸ το χειρόγραφο αὐτό δημοσίευσαν οι Μ. Γεδεών, «Ἰακώβου Μάνου του Αργείου εγκώμιον εις τον πατριάρχη Γαβριήλ τον ἀπὸ Χαλκηδόνας», *Αρχεῖον εκκλησιαστικῆς ιστορίας*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 193-206, Β. Μπακούρος, «Η ρητορικῇ παιδεία στην Πατριαρχικῇ Σχολῇ. Το “Προσφώνημα” των σπουδαστῶν του 1698 στον Πατριάρχη Καλλίνικο Β' τον Αχαρνάνα», *Η Μελέτη* 4 (2008), 207-259, και ο ἴδιος, «Η ρητορικῇ παιδεία της Πατριαρχικῆς Σχολῆς και η πολι-

(για το πρώτο κείμενο) και στις αρχές 18ου αι. (για τα υπόλοιπα) και περιλαμβάνει:

1. (σ. 1-12) Ιάκωβος Αργείος, Λόγος για τον πατριάρχη Καλλίνικο Β' (1698). – 2. (σ. 17-28) ο ίδιος, Λόγος για τον πατριάρχη Γαβριήλ Γ' (1703). – 3. (σ. 31-45), 4. (σ. 47-57), 5. (σ. 58-66) Αντώνιος Βυζάντιος, Τρεις λόγοι για τον πατριάρχη Γαβριήλ Γ' (1705, 1706, 1707). – 6. (σ. 67-73) ο ίδιος, Λόγος για τον πατριάρχη Κυπριανό (1708). – 7. (σ. 79-95) Νικόλαος Κριτίας, Λόγος για τον πατριάρχη Κύριλλο Δ' (1712). – 8. (σ. 97-114) ο ίδιος, Λόγος για τον πατριάρχη Κυπριανό (1713). – 9. (σ. 117-133), 10. (σ. 137-151) ο ίδιος, Δύο λόγοι για τον πατριάρχη Κοσμά Γ' (1714, 1715).

Ο κώδικας είναι αντιγραμμένος από δύο γραφείς σε διαφορετικές χρονικές φάσεις. Το α' τεύχος (σ. 1-28), στο οποίο περιλαμβάνονται οι δύο λόγοι του Ιακώβου Αργείου, έχει αντιγραφεί από τον Κωνσταντίνο Πρωταποστολάριο, μαθητή του Ιακώβου στην Πατριαρχική Σχολή. Οι υπόλοιποι οκτώ λόγοι (β', γ', δ' τεύχος, σ. 31-151) έχουν αντιγραφεί από τον Νικόλαο Κριτία (ca 1680-1768), που ήταν τότε τελειόφοιτος σπουδαστής και κατόπιν νεαρός διδάσκαλος στη Σχολή.¹² Ο Κριτίας κατέγραψε τέσσερις λόγους του Αντωνίου Βυζαντίου, άλλοτε συμφοιτητή του αλλά και νέου –πολλά υποσχόμενου τότε– διδασκάλου στην Πατριαρχική Σχολή (1705-1711), ενώ στο τελευταίο μέρος του κώδικα προσέθεσε ο ίδιος και τέσσερις δικούς του λόγους με ανάλογη θεματολογία. Αρχικός κτήτορας του κώδικα –όπως μπορούμε εύλογα να εικάσουμε– υπήρξε ο Κριτίας, ο οποίος συστάχωσε σε ενιαίο κώδικα τα αρχικά τέσσερα τουλάχιστον τεύχη.

Ως προς τα υπόλοιπα κείμενα δεν υπάρχει καμία ένδειξη στον παραπάνω κώδικα ότι κάποτε παραδίδονταν από αυτόν. Για τη λύση στον γρίφο αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί μια αναφορά του Ζερλέντη σε λόγο τον οποίο είχε εκφωνήσει «των μαθητών τις του Αντωνίου [...] είς τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ ὄντα λόγου ανάξιον, εν ω αποκαλεί τον Αντώνιον “μυροθήκην τῶν χαρίτων, ἔμφυχον ἄγαλμα τῆς ἀρετῆς, παράδεισον στολισμένον, περικαλλῆ

τική διαπαιδαγώγηση του Γένους. Το “Προσφώνημα” του 1705 “σύγραμμα” του Αντωνίου Βυζαντίου», *Μνημοσύνη* 13 (2013), 173-203.

12. Στους λόγους αυτούς δεν αναφέρεται η Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Νικόλαος Κριτίας βιογραφικά και εργογραφικά», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1 (1984), 281-402, και 2 (1986), 197-303 (έκδοση κειμένων). Βλ. επίσης Ευάγγ. Σκουβαράς, «Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς. Το στόμα της συνόδου (Συμβολή στη βιογραφία του)», *Μικρασιατικά Χρονικά* 9 (1961), 53-112, και, πληρέστερα, Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, τ. Α', σ. 351-364.

ναόν”», χωρίς να κατονομάζει τον κώδικα στον οποίο αυτός παραδίδεται.¹³ Το κείμενο όμως αυτό το εντόπισα στον κώδικα Additional MS 8234 της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, ο οποίος ήταν ήδη γνωστός στον Ζερλέντη, καθώς τον απαριθμούσε ανάμεσα στα χειρόγραφα που παραδίδουν, αφενός, τη *Χρηστοθήεια* του Αντωνίου και, αφετέρου, την παράφραση της *Χρηστοθήειας* «διὰ στίχων ἰαμβικῶν» του Δανιὴλ Κεραμέως.¹⁴ Σε αυτό περιέχονται σχεδόν αυτολεξεί, όπως ακριβώς στον «κώδικα Ζερλέντη»: α) ο τίτλος της *Χρηστοθήειας*, το στιχούργημα και η μνεία της πρώτης έκδοσης στο τέλος, β) οι «Ἰδιόχειροι ἀποσημειώσεις τοῦ αὐτοῦ», γ) οι τρεις επιστολές, και δ) στο τέλος του κώδικα ο κατάλογος των συγγραμμάτων του λογίου. Ο κώδ. Additional MS 8234 ταυτίζεται πλήρως ως προς τα λοιπά περιεχόμενα κείμενα και σημειώματα με τον «κώδικα Ζερλέντη».¹⁵

Ο κώδ. Additional MS 8234 του Νικολάου Καρατζά

Ο κώδ. Additional MS 8234 ανήκε άλλοτε στον Νικόλαο Καρατζά, ενώ εκτενή τμήματά του έχουν γραφτεί από τον ίδιο.¹⁶ Ο Ν. Καρατζάς –ο σημαντικότερος έλληνας φιλόλογος του 18ου αι.– διακρινόταν από γνήσιο και συνεχές ενδιαφέρον για τη διάσωση, την καταγραφή και τον σχολιασμό ποικίλων κειμένων βυζαντινών και μεταβυζαντινών συγγραφέων. Η βιβλιοθήκη του ήταν από τις μεγαλύτερες της εποχής, ενώ υπηρετώντας μια ευθέως εγκυκλοπαιδική διάθεση και πρόθεση εφοδίαζε τους κώδικες που περιέρχονταν στην κατοχή του με πίνακες περιεχομένων, βιογραφικά σημειώματα και παλαιογραφικές πληροφορίες. Η εργασία του είναι πολύτιμη και για τους σύγχρονους ερευνητές, καθώς παρέχει συγκεντρωμένο πλούσιο κειμενικό υλικό. Ο Καρατζάς ασχολήθηκε επισταμένως και με συγχρόνους του λογίους, και μάλιστα με τους δασκάλους και μαθητές της Πατριαρχικής Σχολής, στην οποία φοίτησε και ο ίδιος. Ο ίδιος είχε πρόσβαση στα αρχεία γνωστών αριστοκρατικών οικογενειών της Πόλης, στις βιβλιοθήκες της Πατριαρχικής Σχολής, του Μετοχίου Παναγίου Τάφου, του Σιναΐτικου Μετοχίου, αλλά και

13. Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος», 248-249.

14. Ζερλέντης, «Αντώνιος ο Βυζάντιος», 250· ο ίδιος, «Προσθήκαι εις τα περί Αντωνίου του Βυζαντίου», 474.

15. M. Richard, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum I, Fonds Sloane, Additional, Egerton, Cottonian et Stowe*, Παρίσι 1952, σ. 8. Περιγραφή και ψηφιοποίηση του κώδικα στον ιστότοπο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?index=0&ref=Add_MS_8234.

16. Παπάζογλου, «Χειρόγραφα του Νικολάου Καρατζά», 245, αρ. 4.

του Οικουμενικού Πατριαρχείου, καθώς διετέλεσε επί σειρά ετών αξιωματούχος, οφφικιάλιος, λογοθέτης Γενικού της Μεγάλης Εκκλησίας. Έτσι λοιπόν, στην κατοχή του περιήλθαν κατά καιρούς πολλά χειρόγραφα, τετράδια και τεύχη, επιστολές, που αφορούσαν συγχρόνους του λαϊκούς και κληρικούς αξιωματούχους του Οικουμενικού Πατριαρχείου.¹⁷

Ένα από αυτά τα χειρόγραφα περιείχε τη *Χρηστοθήθεια* του Αντωνίου Βυζαντίου και ανήκε άλλοτε στον λόγιο αρχιερέα Μητροφάνη, μητροπολίτη Νύσσης (†1733), όπως δηλώνεται από κτητορικό σημείωμα (φ. 16^r: *Ἐκ τῶν τοῦ Νύσσης Μ(η)τροφάνους βιβλίων*), τον οποίο προφανώς ο Καρατζάς είχε γνωρίσει ως μέλος της Πατριαρχικής Αυλής.¹⁸ Ο Καρατζάς αγόραζε κώδικες, εντυφούσε στα συγγράμματα που αποκτούσε και τα εμπλούτιζε, συσταχώνοντάς τα με κείμενα που αντέγραφε ο ίδιος από άλλες χειρόγραφες και έντυπες πηγές. Ακολουθώντας αυτήν την πάγια τακτική ο Καρατζάς, μόλις απέκτησε το τεύχος της *Χρηστοθήθειας*, φρόντισε να συγκροτήσει ο ίδιος έναν νέο κώδικα, συγκεντρώνοντας όσο υλικό μπορούσε να αντλήσει από άλλα χειρόγραφα γύρω από το θέμα που τον ενδιέφερε, δηλαδή τη *Χρηστοθήθεια* και τον συγγραφέα της. Έναν *terminum post quem* για το παρπάνω αποτελεί η ιδιόγραφη (με διαφορετικό από το λοιπό κείμενο σκουρόχρωμο μελάνι) αναφορά από τον Καρατζά της πρώτης έντυπης έκδοσης της *Χρηστοθήθειας* (φ. 1^r) στην *Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογική* του Ιωάννη Πατούσα: «Ἡ καὶ πρῶτον τύποις ἐξεδόθη παρὰ Νικολάω τῷ Γλυκεῖ Ἐνετίησι, ἀψ'». ¹⁹ Ἄρα, η δημιουργία του κώδικα αυτού πρέπει να τοποθετηθεί μετά το 1780. Το αρχικό τεύχος του Μητροφάνη είχε Π+64 σελίδες αριθμημένες από τον γραφέα του, προηγούνταν ο τίτλος του έργου και ο πίνακας περιεχομένων (σε χωριστές σελίδες I-II) και ακολουθούσε το κείμενο (σελ. 1-64).

17. Παπάζογλου, *Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς*, σ. 251-274· Μάχη Παϊζή-Αποστολοπούλου, «Ένα ιδιωτικό αρχείο αλληλογραφίας μετατρέπεται σε επιστολάριο. Μία περίπτωση του 18ου αιώνα», *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), 71-90· η ίδια, «“Χασμάτων πλήρωσις”». Η εμπλοκή του Μηνά Μηνωίδη και του Μανουήλ Γεδεών στα χειρόγραφα Paris. Suppl. gr. 684 και Suppl. gr. 1044», *Ο Ερανιστής* 25 (2005), 301-319.

18. Παπάζογλου, *Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς*, σ. 229· αναλυτικότερα, ο ίδιος, «Σεραφεύμ Τζερεβενός και Μητροφάνης Νύσσης – Μητροφάνης Θάσιος: Άγνωστες πτυχές της ζωής και του έργου λογίων Θασίων ιεραρχών», *Θασιακά* 9 (1994/5), 391-419.

19. *Ἐγκυκλοπαιδεία φιλολογική εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη συναρμοσθεῖσα μὲν ποτε παρὰ τοῦ ἐλλογιμωτάτου Ἰωάννη Πατούσα τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, Ἐνετίησιν 1780, παρὰ Νικολάω τῷ Γλυκεῖ*, σ. 423· βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie hellénique*, XVIII, τ. 2, Παρίσι 1928, σ. 326-327.

Το κτητορικό σημείωμα του Μητροφάνη ήταν στην άνω όρα της σ. 5, στην οποία επαναλαμβάνεται ο πλήρης τίτλος, καθώς αρχίζει το κύριο μέρος του έργου με το κεφάλαιο α', του οποίου η επιγραφή («Περὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα μετὰ συστολῆς αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας») παραλείπεται ἀπὸ τον γραφέα της *Χρηστοθήειας*, ἐνὺς ὑπάρχει στις ἐντυπες ἐκδόσεις. Αὐτὸς ἦταν ὁ πυρήνας τοῦ νέου κώδικα που συγκρότησε ὁ Καρατζάς, ἐπρεπε ὁμως νὰ τον ἐμπλουτίσει με νέο πρόσθετο υλικὸ σχετικὰ με τὸ ἔργο καὶ τον συγγραφέα. Τὸ υλικὸ αὐτὸ προήλθε ἀπὸ παλαιότερα χειρόγραφα, πιθανῶς τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐντυπα βιβλία τῆς πλουσιότατης βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζά. Ὁ ἴδιος ἀντέγραψε ὅλα τὰ ἐπιπρόσθετα κείμενα καὶ τὰ συστάχωσε σε ἕνα νέο κώδικα μαζί με τὸ παλαιὸ τεύχος τῆς *Χρηστοθήειας*:

1. (φ. 1^r) Τίτλος τοῦ ἔργου: «Χρηστοθήεια συντεθεῖσα παρὰ τοῦ τιμιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀρίστου τε ἐν τε γραμματικῇ καὶ φιλοσοφίᾳ καὶ πάσῃ ἄλλῃ παιδείᾳ διδασκάλου τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου». Ἀπὸ κάτω ἐπεταὶ στιχοῦργημα (12 στίχων), ἀρχ. *Τοῦτο λοιπὸν τὸ σύγγραμμα, καὶ ἡ μνεῖα τῆς πρώτης ἐκδόσης* (1780), ὅπως στον «κώδικα Ζερλέντη».
2. (φ. 1^v) Σημείωμα τοῦ πρώτου ἐκδότη («Τοῖς ἐντευξομένοις τῷ παρόντι»): ἀρχ. *Χρηστοθήεια, τέλ. ὅτι μάλιστα ἀγόντων*.
3. (φ. 2^r) Σύντομο λήμμα γιὰ τον Ἀντώνιο Βυζάντιο ἀπὸ τὴν *Ἐπιτετημένην Ἐπαρθίμησην* τοῦ Δημητρίου Προκοπίου («Ἐκ τῶν τοῦ Δημητρίου Προκοπίου, Μοσχοπολίτου»).
4. (φ. 2^v) Καταγραφή τριῶν βιβλιογραφικῶν σημειωμάτων τοῦ Ἀντωνίου («Ἐξ ἰδιοχειρῶν ἀποσημειώσεων τοῦ αὐτοῦ»), ὅπως στον «κώδικα Ζερλέντη».
5. (φ. 3^r-12^r) [Ἀνωνύμου,] Λόγος «εἰς μνημόσυνον τοῦ αὐτοῦ».
6. (φ. 12^v-45^v) Ἀντώνιος Βυζάντιος, *Χρηστοθήεια*. (φ. 12^v) «Πίναξ», (φ. 13^r) Τίτλος τοῦ ἔργου: «Ἀντωνίου λογοθέτου γενικοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καὶ διδασκάλου τῆς κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν πατριαρχικῆς σχολῆς, ποίημα καλούμενον *Χρηστοθήεια*. Ἐν ἔτει 1707 νοεμβρίου», (φ. 16^r) κτητορικό σημείωμα: *Ἐκ τῶν τοῦ Νύσσης Μητροφάνους βιβλίων*. Τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο ἀπὸ γραφέα διαφορετικὸ τοῦ Καρατζά.
7. (φ. 46^r-47^v) Ἐρασμος, *Περὶ ἡθους παίδων*, ἀρχ. *Ἐπεὶ τὸν εὐγενῆ καὶ ἐλεύθερον παῖδα τὸ ἡρμοσμένον καὶ ἐλευθέριον τοῦ ἡθους κοσμεῖ*.²⁰
8. (φ. 48^{r-v}) [Νικόλαος Καρατζάς;], γλωσσικὲς παρατηρήσεις στὴ *Χρηστοθήεια*, ἀρχ. *Δεῖ τὸν ἀπταιστως ἀναπτύξαντα*.
9. (φ. 49^r-51^v) Ἀντώνιος Βυζάντιος, τρεῖς ἐπιστολές. (φ. 49^{r-v}) Χωρὶς ὄνομα παραλήπτη (Τῷ ...), ἀρχ. *Εἰκόνι περιτετυχηκῶς*, (φ. 50^{r-v}) Κωνσταντίνω πρωτα-

20. Βλ. Παπάζογλου, *Ὁ λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς*, σ. 321-322: Ὁ Καρατζάς γνώριζε τὴ σχέση μετὰξὺ τοῦ ἔργου τοῦ Εῤάσμου *De civilitate morum puerilium* (Ἀμβέρσα 1526) καὶ τοῦ κειμένου τῆς *Χρηστοθήειας*, ὅπως ἀποδεικνύει τὸ παραπάνω κείμενο που προστέθηκε στον κώδ. Add MS 8234.

- ποστολαρίω, (φ. 51^{r-v}) Κωνσταντίνω Σούτζω, όπως στον «κώδικα Ζερλέντη».
10. (φ. 52^r) Τίτλος: «Παράφρασις διὰ στίχων ἰάμβων τῆς Χρηστοθεΐας Ἀντωνίου Βυζαντίου τοῦ διδασκάλου, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν εἰσαγωγικῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως, τῆς κατὰ Πάτμον σχολῆς τῶν γραμματικῶν διδασκάλου». (φ. 53^r-71^r) «Στίχοι ἰάμβοι Χρηστοθεΐας πλήρεις, παραφρασθέντες Δανιὴλ τῷ Πατμίω χάριτι μέτρου εἰσαγωγικῶν χάριν. Προοίμιον», αρχ. *Ψυχὴ καὶ σῶμα, οὐσία βροτῶν πέλει*.
 11. (φ. 71^r) Σημείωση πληροφοριακῆ του Καρατζά: *Τοῦ αὐτοῦ Γραμματικῆ τύποις ἐκδοθεῖσα Ἐνετίησι 1780, ἧς ἡ ἐπιγραφή, Ἑρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον τῆς τοῦ Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ Γραμματικῆς, καὶ ἔκθεσις κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς κατ' αὐτὸν Γραμματικῆς, φιλοπονηθεῖσα χάριν τῶν φιλομαθῶν παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου: ἴδε εἰς τὴν ἐπιγραφήν*.
 12. (φ. 71^v) «Συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ γυμνασιάρχου Ἀντωνίου», όπως στον «κώδικα Ζερλέντη».

Η παραπάνω περιγραφή των περιεχομένων του χειρογράφου τεύχους του Καρατζά αντιστοιχεί στο περιεχόμενο του «κώδικα Ζερλέντη». Ωστόσο, αντιπαραβάλλοντας τα κείμενα («Ἐξ ἰδιοχειρῶν ἀποσημειώσεων τοῦ αὐτοῦ», «Συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ γυμνασιάρχου Ἀντωνίου»), διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὰ που δημοσίευσε ὁ Ζερλέντης βρῖθουν ἀπὸ ἀντιγραφικὰ σφάλματα, που οφείλονται σε εμφανεῖς παραναγνώσεις τῶν γραφῶν τοῦ Add MS 8234, ἀπὸ τις ὁποῖες ὁ ἐνδεικτικότερες εἶναι ὁ παρακάτω:

«κώδικας Ζερλέντη»	Add MS 8234 (recte)
ἀπὸ Ἰουλίου 1 ^{ης}	ἀπὸ Ἰουλίου ι´ (=10 ^{ης})
τῇ πανθειουργῶ	τῇ πανσθενουργῶ
παραλλάξαντες	παραλλάξαντος
ἐν ἔτει ,αψκ´ (=1720)	ἐν ἔτει ,αψη´ (=1708)
Φιλοχρηματιστῆς	Φιλοσχηματιστῆς
ἔτει ,αψα´ (=1701)	ἔτει ,αψη´ (=1708)

Εφόσον –ως γνωστόν– ὁ Ζερλέντης ἐζήση καὶ ἐργάστηκε στὸ Λονδίνο ἀρκετὰ χρόνια,²¹ ὅπου μελέτησε κατόπιν αὐτοψίας ἐλληνικὰ χειρόγραφα τῆς Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης, καταγράφοντας τὰ περιεχόμενά τους, ὅπως τὸν

21. Κ. Α., «Περικλῆς Ζερλέντης», *Ελληνικά* 1 (1928), 227-228· Ἀνδρ. Δρακάκης, «Δύο Συριανοὶ λόγιοι, Κλέων Στέφανος – Περικλῆς Ζερλέντης», *Επετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 9 (1971-1973), 74-86.

κώδ. Add MS 8232 (που ανήκε και αυτός άλλοτε στη βιβλιοθήκη του Καρατζά), από τον οποίο εξέδωσε τις ιδιόχειρες *Ἐφημερίδες* τού σχολάρχου της Πατριαρχικής σχολής Ιωάννη Καρυοφύλλη (1889), αλλά και τη βιογραφία του διδασκάλου της ίδιας σχολής Αζαρία Τζιγάλα (1877),²² μπορούμε να ειπώσουμε ότι ο Add MS 8234 είναι το χειρόγραφο από το οποίο άντλησε τα τεκμήρια για τον Αντώνιο ο Ζερλέντης και όχι κάποιο άλλο δικό του «ιδιόκτητο» χειρόγραφο. Άλλωστε, δεν είναι η μοναδική –όπως διαπίστωση– περίπτωση που ο Ζερλέντης συγγέει το δικό του χειρόγραφο (ΓΑΚ, Ζερλέντη 1) με αυτά της Βρετανικής Βιβλιοθήκης: Ο ίδιος μετέγραψε τον λόγο του Ιακώβου Αργείου για τον πατριάρχη Γαβριήλ Γ΄ (1703) και τον απέστειλε προς δημοσίευση στον φίλο του Μανουήλ Γεδεών, δηλώνοντας εκ παραδρομής ότι προέρχεται «εκ χειρογράφου της βρετανικής εν Λονδίνω βιβλιοθήκης», ενώ προδήλως το αντέγραψε από το δικό του χειρόγραφο.²³

*Το κείμενο της Χρηστοθήειας στον Add MS 8234:
αυτόγραφο του Αντωνίου*

Το κείμενο της *Χρηστοθήειας* που παραδίδει ο Add MS 8234 παρουσιάζει πολλαπλό ενδιαφέρον από παλαιογραφικής απόψεως, κυρίως επειδή παρέχει τεκμήρια της βιβλιοδετικής εργασίας που επιτελούσε ο Καρατζάς και οι ειδικευμένοι τεχνίτες του, μιας εργασίας εντούτοις, που, παρά τον επαγγελματισμό και τη φιλολογική και παλαιογραφική επιμέλεια των εμπλεκόμενων, δεν φαίνεται ότι ήταν απαλλαγμένη από σφάλματα και αβλεψίες, ίσως λόγω του μείζονος πνευματικού εγχειρήματος που είχε αναληφθεί. Έτσι λοιπόν, προφανώς λόγω αβλεψίας ή αμέλειας κατά τη διάλυση του αρχικού χειρόγραφου τεύχους της *Χρηστοθήειας* που ανήκε στον Μητροφάνη Νύσσης και την εκ νέου στάχυσή του με το νέο κειμενικό υλικό το οποίο προσέθεσε ο Καρατζάς, έγιναν λάθη στην επανατοποθέτηση και τη συγκόλληση των πρώτων Π+30 φύλλων του έργου. Σχεδόν όλα τα πρώτα φύλλα παρατοποθετήθηκαν, ενώ ο «Πίναξ τῆς παρούσης βίβλου» προηγή-

22. Περ. Ζερλέντης, «Ιωάννου Καρυοφύλλου *Ἐφημερίδες*», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος* 3 (1890-1891), 275-315· ο ίδιος, «Οι διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής, Αζαρίας Τζιγάλας (1660-1740)», *Παρνασσός* 1 (1877), 898-901.

23. Γεδεών, «Ιακώβου Μάνου του Αργείου εγχώμιον εις τον πατριάρχη Γαβριήλ», σ. 193. Για τη μεταγραφή του κειμένου, βάσει του κώδικα ΓΑΚ Ζερλέντη 1 και όχι βάσει κάποιου υποτιθέμενου χειρογράφου της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, βλ. αναλυτικά Τσιότρας, «Ο Ιάκωβος Αργείος», 128-129, σημ. 30.

θηκε έναντι του τίτλου του έργου, όπως φαίνεται αναλυτικά παρακάτω:

Add MS 8234	Αρχικό τεύχος (ακολουθούν φύλλα recto)
12 ^v	II (Πίναξ τής παρούσης βίβλου)
13 ^r	I (τίτλος)
13 ^v	2
14 ^r	1
14 ^v	6
15 ^r	3
15 ^v	(4) κενό, χωρίς αρίθμηση
16 ^r	5 (κτητορικό σημείωμα)
16 ^v	8
17 ^r	7
17 ^v	10
18 ^r	9
18 ^v	12
19 ^r	11
19 ^v	14
20 ^r	13
20 ^v	16
21 ^r	15
21 ^v	18
22 ^r	17
22 ^v	20
23 ^r	19
23 ^v	22
24 ^r	21
24 ^v	24
25 ^r	23
25 ^v	26
26 ^r	25
26 ^v	28
27 ^r	27
27 ^v	30
28 ^r	29
28 ^v	32
29 ^r	31
29 ^v	32
30 ^r -45 ^v	33-64

Κατά δεύτερο λόγο, από το κείμενο ελλείπει το τελευταίο κεφάλαιο των έντυπων εκδόσεων της *Χρηστοθήβειας*, δηλαδή το *Περί φιλίας ἢ Πῶς χρη-*

στέον τοῖς φίλοις, για το οποίο μαρτυρείται σε χειρόγραφο ότι ήταν αυτοτελές σύγγραμμα του Αντωνίου, που συγγράφηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1711 (ἐκδέδοται ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν ἔτει αψια΄).²⁴ Κατά συνέπεια, φαίνεται πιθανό ότι ο Add MS 8234 αποτελεί αντίτυπο της *Χρηστοθήειας* που αναπαράγει την αρχική μορφή τού συγγράμματος προ της προσθήκης του *Περὶ φιλίας*, λόγω συγγένειας περιεχομένου ως καταληκτικῆς ενότητας. Ἄλλωστε, και ο Καρατζᾶς στον κατάλογο των *Συγγραμμάτων τοῦ γυμνασιάρχου Αντωνίου* κατέγραψε το *Περὶ φιλίας* ως πόνημα χωριστό από τη *Χρηστοθήεια*, για την οποία στον ίδιο κατάλογο αναφέρεται ότι συντάχθηκε τον Νοέμβριο του 1708. Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί και ένα ακόμη στοιχείο: Στο τέλος του κειμένου (φ. 45^v) ο γραφέας της *Χρηστοθήειας* θέτει δίκην μονοκονδυλιάς την υπογραφή του. Ο Δ. Σικρέκας, συντάκτης της περιγραφῆς του χειρογράφου στον ιστότοπο της Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης, διάβασε το όνομα «Κωνσταντίνος», ωστόσο με ευκρίνεια μπορεί να αναγνωσθεῖ ορθότερα «Ἀντώνιος». Πράγματι, το τεύχος της *Χρηστοθήειας* είναι αυτόγραφο του Αντωνίου Βυζαντίου, αταυτοποίητο ἔως τώρα.²⁵

Ας σημειωθεί ότι ένα ἔτερο αυτόγραφο του λογίου της συλλογῆς Additional της Βρετανικῆς Βιβλιοθήκης αποτελεί ο κώδ. Add MS 7143 (ἔτ. 1700, 220×170 χιλ., φφ. 367), ο οποίος παραδίδει το υπόμνημα του Θεοφίλου Κορυδαλλέα *Εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματεῖαν* (φ. 9^r-361^r).²⁶ Τίτλος (φ. 9^r) «Ἐκθεσις συνοπτικὴ τῆς ὅλης λογικῆς πραγματείας ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Κορυδαλλέως». ²⁷ Προηγείται (φ. 9^{r-v}) το

24. Δημοσιεύθηκε ως «ἀνέκδοτο» από τον Κύριλλο Αθανασιάδη, *Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτώχου*, Ιεροσόλυμα 1863, σ. να΄-νε΄.

25. Οἱ Λίνος Πολίτης – Μαρία Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰῶνος: Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο του Ι.Π.Α. του Μ.Ι.Ε.Τ.* 6 (1994), 355, ἀναφέρουν ως αυτόγραφο μόνο τον λεγόμενο «κώδικα Ζερλέντη», ο οποίος βέβαια δεν περιέχει αυτόγραφα κείμενα του Αντωνίου ούτε βέβαια κείμενα του Κορυδαλλέα.

26. Richard, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum*, τ. I, σ. 6-7· D. Harlfinger – J. Wiesner, «Die griechischen Handschriften des Aristoteles und seiner Kommentatoren. Ergänzungen und Berichtigungen zum *Inventaire* von A. Wartelle», *Scriptorium* 18 (1964), 246. Περιγραφή στον ιστότοπο http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_7143&index=1.

27. Ἐκδοση: *Εἰς ἅπασαν τὴν Λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα καὶ ζητήματα ὑπὸ τοῦ Σοφωτάτου Κυρίου Κυρίου Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως*, Βενετία 1729· βλ. V. Tsiotras, «The Manuscripts of Theophilus Korydalles' Commentaries on Aristotle's *Logic*», E. Riondato – A. Poppi (ἐκδ.), *Cesare Cremonini: Aspetti del pensiero e scritti*, (Atti del Convegno di Studio - Padova, 26-27 Febbraio 1999), τ. I, Πάδοβα 2000, σ. 219-248.

«(Ἔτερον) προοίμιον» (αρχ. Ὅσα ἔνεκά του κινεῖται), ενώ ακολουθεῖ το προοίμιο της έκδοσης (φ. 10^r «Προοίμιον εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν πραγματεῖαν», αρχ. Οὐ μόνον καλῶς). Στα περιθώρια και στα διάστιχα του κειμένου ἔχουν γραφτεῖ πολυάριθμα επεξηγητικά σχόλια. Ο γραφέας Αντώνιος καταχώρισε στο τέλος του κειμένου βιβλιογραφικό σημεῖωμα: (φ. 361^r) Θεοῦ τὸ δῶρον, καὶ Ἀντωνίου πόνος ἐν ἔτει ρψ^ω, Βοηδρομιῶνος α΄ φθίνοντος τὴν εὐχάριστόν σοι φωνὴν φέρω Λόγε ἰδὼν ποθενῶς τέρμα τῶν ἐνηργεμένων. Η αντιγραφή του χειρογράφου ολοκληρώθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 21 Αυγούστου 1700, ενώ χρησιμοποιήθηκε για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας στην Πατριαρχική σχολή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ κτητορικά σημεῖωματα των πρώτων φύλλων. Στο φ. 1^v παρατίθενται στίχοι υμνητικοί προς τον Αριστοτέλη, τους οποίους συνέθεσε ο Χουρμούζιος, διδάσκαλος των γραμματικῶν μαθημάτων στο δευτεροβάθμιο τμήμα της Σχολῆς (1712), ὅπως αναφέρεται σε σημεῖωμα που ακολουθεῖ στο ἴδιο φύλλο: Ὁ Χουρμούζιος, ὅς κατὰ τὸ ρψιβ΄ ἔτος ὑπῆρξε ἄριστος καθηγητὴς τῶν γραμματικῶν μαθημάτων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φροντιστηρίου.

Θεῖε Ἀριστοτέλες σαφῶς σὺ ἡμᾶς ὠδήγησας φιλοσοφίαν ἐς ἅπασαν, καὶ κατεσόφισας | ἐκ τῶν ὀρωμένων νοεῖν τὰ ἀόρατα, διὸ νῦν συνελθόντες τιμῶμέν σε, Θεοῦ δεόμενοι | δωρηθῆναί σοι τὴν ἄφασιν τῶν πταισμάτων καὶ δόξαν οὐράνιον. | Σὲ μόνον γινώσκωμεν ἡμεῖς χορηγὸν καὶ πάροχον φιλοσοφίας καὶ πρύτανιν, ἐξαιρέτως δὲ τοῦ λογικοῦ μέρους διδάσκαλον ἄριστον, καὶ χάριτας ὡς πλείστας σοι ἔχομεν, | ἀνθ' ὧν τιμῶμέν σε, συνελθόντες νῦν, ἀξιοθαύμαστε, κατὰ χρέος καὶ δὴ μακαρί | ζομεν.

Στο φ. 2^r ο Γεώργιος, ἀδελφός του Αντωνίου, σημειώνει ὅτι το χειρόγραφο γράφτηκε ἀπὸ τον ἀδελφό του και χρησιμοποιήθηκε (κατὰ το 1712) για τη διδασκαλία του διδασκάλου της φιλοσοφίας Ιακώβου (Γιακουμή) Μάνα του Αργείου: ἠρξάμεθα τὴν λογικὴν πραγματεῖαν κατὰ τὸ ρψιβ^{ον} ἔτος νοεμβρίου καὶ ἐπὶ διδασκάλου Ἰακουμή τοῦ Πελοποννησίου. † ὁ Γεώργιος, καὶ ἀδελφὸς τοῦ γράψαντος ταύτην τὴν λογικὴν, Ἀντωνίου δηλονότι, διδασκάλου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φροντιστηρίου.²⁸ Ἀπὸ τα σημεῖωματα αυτά γίνεται ἀντιληπτό ὅτι πρόκειται για τον Αντώνιο Βυζάντιο, διδάσκαλο των γραμματικῶν μαθημάτων στην Πατριαρχική Ακαδημία ἕως τον αιφνίδιο θάνατό του (1711), ενώ τον διαδέχθηκε ο ἀδελφός του Χουρμούζιος (†1714). Ο κώδ. Add MS 7143 ἀγοράστηκε για τη Βρετανική Βιβλιοθήκη ἀπὸ τον Claudius James Rich, βρετανὸ πρόξενο στη Βαγδάτη, το 1825.

28. Τσιότρας, «Ο Ιάκωβος Αργεῖος», 134-135.

Η ύπαρξη ενός πιστοποιημένου αυτογράφου του λογίου διευκολύνει τη σύγκριση της γραφής των κειμένων του Add MS 8234 και του Add MS 7143: πρόκειται για τον ίδιο επιμελημένο γραφικό χαρακτήρα, του Αντωνίου Βυζαντίου, όπως δηλώνει η σχετικά δυσανάγνωστη υπογραφή του γραφέα στο τέλος της *Χρηστοθήειας*. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για το ίδιο –προφανώς καθαρογραμμένο– πρωτότυπο της *Χρηστοθήειας*, που συντάχθηκε τον Νοέμβριο του 1708, όπως αναγράφει στον τίτλο ο ίδιος ο Αντώνιος, ο οποίος κάνει επίσης μνεία της διπλής του ιδιότητας, ως οφφικιαλίου του Πατριαρχείου και ως εν ενεργεία διδασκάλου της Πατριαρχικής Ακαδημίας: (φ. 13^ν) *Ἀντωνίου λογοθέτου γενικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ διδασκάλου τῆς κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν πατριαρχικῆς σχολῆς, ποίημα καλούμενον Χρηστοθήεια. Ἐν ἔτει 1708 νοεμβρίου*. Το κείμενο είχε γραφτεί από τον Αντώνιο σε 64 αριθμημένα φύλλα, αλλά μόνο στο recto τους, ενώ στα δύο παράφυλλα της αρχής παρατίθεται (φ. I^ν) ο τίτλος και (φ. II^ν) ο πίνακας των κεφαλαίων του έργου. Αυτά τα μονόφυλλα συγκόλλησε ο Καρατζάς ανά δύο ως recto-verso του ίδιου φύλλου, δημιουργώντας τον κώδικα που γνωρίζουμε σήμερα ως Add MS 8234, με τα σφάλματα σελιδαρίθμησης που εντοπίστηκαν παραπάνω.

Οι φιλολογικές πηγές του Καρατζά

Ο Καρατζάς άντλησε πληροφορίες για τα κείμενα που πλαισιώνουν τη Χρηστοθήεια από ποικίλες φιλολογικές και ιστοριογραφικές πηγές. Συγκεκριμένα, το ενιαίο στιχούργημα που παρέθεσε ο Καρατζάς κάτω από τον τίτλο «Χρηστοθήεια συντεθείσα ...» (φ. 1^ν) συνίσταται στην πραγματικότητα από δύο αποσπάσματα (4+8 στίχων) από τον Πρόλογο («Πρὸς τοὺς ἐντευξομένους τὸ παρὸν ἀδελφοὺς ἐν Κυρίῳ χαίρειν», σ. ιη'-ιθ') της έμμετρης παράφρασης της *Χρηστοθήειας* που εκπόνησε σε δημόδη γλώσσα ο Καισάριος Δαπόντες.²⁹ Στο παρατιθέμενο απόσπασμα ο Δαπόντες αναφέρεται στις πηγές, τη δημιουργία του έργου, αλλά και στην ευρύτατη διάδοσή του στα ελληνικά σχολεία του 18ου αιώνα. Ο Καρατζάς, παρά τη συνήθη πρακτική

29. *Χρηστοθήεια, περιέχουσα καὶ διδάσκουσα τοὺς τρόπους, Δι' ὧν ἀποκτῶνται τὰ καλὰ καὶ εὐτακτὰ ἦθη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, μετὰ προσθήκης Λόγων τινῶν, καὶ Ἱστοριῶν καὶ Ὑμνων. Μεταφρασθεῖσα, καὶ στιχουργηθεῖσα παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου. Προσφωνηθεῖσα δὲ τῷ ἐξοχωτάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ, κυρίῳ Πάνῳ Μαρούτζῳ Μαρκέζῳ, Ἐνετίῃσιν 1770, Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἔξ Ἰωαννίνων.*

του να αναφέρει τις πηγές του, δεν δίνει πληροφορίες για την προέλευση αυτού του στιχουργήματος, αν και ο ίδιος γνώριζε προσωπικώς τον ίδιο τον Δαπόντε και τη δημοσιευμένη στη Βενετία το 1770 *Χρηστοθήειά* του, δέκα χρόνια πριν από την πρωτότυπη του Αντωνίου.³⁰

(απόσπ. 1)

«Τοῦτο λοιπὸν τὸ σύγγραμμα, ἐτοῦτο τὸ βιβλίον
 Λέγεται Χρηστοθήεια, καλῶν ἠθῶν σχολεῖον.
 Ὅτι χρηστότητα ἠθῶν αὐτὸ μᾶς ἐρμηνεύει,
 Ὅλους μεγάλους καὶ μικροὺς ἄριστα συμβουλεύει.»

(απόσπ. 2)

«Αὐτὸ ἀπτὴν Λατινικὴν διάλεκτον καὶ στάσιν,
 Ἔνας τὸ ἐμετάφρασεν εἰς τὴν ἀπλὴν μας φράσιν.
 Ἐπειτα ὁ Ἀντώνιος, σχολῆς τῶν ἐγκυκλίων,
 Τῆς Κωνσταντινουπόλεως Διδάσκαλος καλλίων.
 Ἄλλα αὐτὸς προσθέτωντας, ἄλλα δὲ ἀφαιρῶντας,
 Ἀκόσμητον καὶ ἀτελὲς τὸ πρῶτον ἀπλοῦν ὄντας,
 Τὸ ἔκαμεν ἑλληνικόν, καὶ ὑπερεπαινεῖται,
 Ὅθεν καὶ παραδίδεται μάθημα κέξηγείται.»

Στη συνέχεια (φ. 1^v) ο Καρατζάς αντέγραψε το προλογικό σημείωμα του πρώτου εκδότη (Ιωάννη Πατούσα) της *Χρηστοθήειας*, στο οποίο αυτός εξηγούσε τα ίδια θέματα πηγών με τον Δαπόντε, ενώ απευθυνόμενος στους αναγνώστες του τόνιζε την ιδιαίτερη αξία του έργου του Αντωνίου, από γλωσσικής, κοινωνικής και ιδεολογικής/αξιακής απόψεως. Το σημείωμα έχει υποστεί εν μέρει φραστική αναδιατύπωση από τον Καρατζά:

Τοῖς ἐντευξομένοις τῷ παρόντι.

Χρηστοθήεια τὸ παρὸν ὀνομάζεται σύγγραμμα, χρηστότητα ἠθῶν καὶ κοσμιότητα τρόπου ὑποτιθέμενον. Μετενήνεται δ' ὑπὸ τινος ἐκ τῆς λατινίδος φωνῆς εἰς ἀπλὴν, ἣν μετοχτετεύσατο αὖθις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὁ ἐλλόγιμος καὶ ἐν σπουδαίῳ ἄριστος Ἀντώνιος ὁ Βυζάντιος, ὁ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς τῶν γραμματικῶν μαθημάτων καθηγητής, ἃ μὲν προσθεῖς, ἃ δὲ ἀφελόμενος, τοῦ ἀπλοῦ ἀτελοῦς καὶ ἀκοσμήτου τυγχάνοντος, καταγαῖσας δ' ἐκεῖνος τῷ κάλλει τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτήρος, ναὶ μὴν καὶ κοσμήσας ποικίλως

30. Ὅπως εικάζει ο Παπάζογλου (Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς, σ. 193-203), στηριζόμενος σε επιστολές και κείμενα του Δαπόντε. Την έντυπη έκδοση της *Χρηστοθήειας* του Δαπόντε μνημονεύει ο Καρατζάς σε σημειώμά του στον κώδ. Add MS 8237, φ. 38^v βλ. στο ίδιο, σ. 308, αρ. 78, επίσης, Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε αφάνεια», *Ο Ερασιστής* 20 (1995), 20-35.

τῇ προσθήκῃ τῶν νοημάτων εἰς φῶς ἤγαγε καὶ τοῖς φιλολόγοις καὶ ἀναγινώσκουσιν αὐτὸ (ὅπως ἔχουσιν ἐντεῦθεν ρυθμίζειν τὸν βίον καὶ τὰ ἤθη κοσμεῖν) πολλὰς ὑποθήκας ἐνέθηκεν. ᾧ τινι καὶ οἱ ἐντυγχάνοντες τὸν ἄνδρα θαυμαζόντων, τῷ τε ὕψει τῆς φράσεως καὶ τῇ τοῦ λόγου ἰδέᾳ, καὶ δι' εὐφήμου γλώττης ὅτι μάλιστα ἀγόντων.

4 ἀπλῆν, ἦν] ἀπλῆν φράσιν E(κδότης) Z(ερλέντης) 7 ἀκοσμήτου] ἀκόσμου Z
8 ποικίλως] ποικίλη EZ 10 ὅπως ἔχουσιν] ὡς ἔχουσιν EZ | τὸν βίον om. EZ
11 πολλὰς] πολλὰς τε E : πολλοῖς Z | καὶ om. Z

Ἡ σημαντικότερη διαφοροποίηση του κειμένου του Ζερλέντη ἀπὸ το κείμενο που παραθέτει ὁ Καρατζᾶς εἶναι ἡ προσθήκη στο τέλος τῆς φράσης «Χρηστοθήθεια δ' ἐστὶ καὶ ἡ παρ' Ἰταλοῖς Galateo καλουμένη βίβλος». Ἀπὸ τις λεκτικές αὐτές διαφοροποιήσεις καὶ τὴν ἐν τέλει προσθήκη γίνεται ἀντιληπτό ὅτι ὁ Ζερλέντης δὲν εἶχε ὡς ἀντίβολο γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Καρατζᾶ. Βέβαια, ἡ πρόσθετη φράση ἔδωσε τὸ ἐναύσημα γιὰ συζήτηση: Ὁ Εἰμ. Φραγκίσκος, ἐρμηνεύοντας τὴν ἐνέργεια τοῦ Τ. Α. Γριτσόπουλου κατὰ τὴν παράθεση τοῦ παραπάνω ἐπεξηγηματικοῦ σημειώματος νὰ ἀφήσει «τὴν ἐπίμαχη φράση ἐκτὸς τῶν εἰσαγωγικῶν τοῦ ὑπόλοιπου ἀποσπάσματος», θεώρησε ὅτι ἡ κατακλείδα αὐτή, που λείπει ἀπὸ τὸ τυπωμένο κείμενο τοῦ σημειώματος, «χωρὶς ἄλλο ἀποτελοῦσε προσωπική παρατήρηση τοῦ Ζερλέντη».³¹ Ἡ φράση ὁμῶς δὲν ἀποτελεῖ σχόλιο τοῦ Ζερλέντη σχετικά μετὶς πηγές τῆς *Χρηστοθήειας*, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δική του διαπίστωση. Γιὰ ἄλλη μία φορὰ ὁ λόγιος ιστοριοδίφης ἔκανε λάθος στὴν παραπομπή ὡς πρὸς τὴν πηγὴ του: ὁ Ζερλέντης δὲν ἀναπαρήγαγε τὸ σημείωμα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1780 (τέλος: ἀγόντων), ὅπως δήλωνε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῆς *Χρηστοθήειας* τοῦ 1815 (ἢ κάποια ἄλλη παρόμοια), στὴν ὁποία τὸ σημείωμα κλείνει μετὶς ὡς ἄνω φράση (τέλος: *Galateo καλουμένη βίβλος*).³²

Στὸ ἐπόμενο φ. 2^ο ὁ Καρατζᾶς ἀναπαράγει ἐπακριβῶς τὸ σχετικὸ συνοπτικὸ λήμμα ἀπὸ τὴν *Ἐπιτετυμημένην ἐπαρίθμησιν* τοῦ Δημητρίου Προκοπίου, προσθέτοντας μόνον τὴ φράση «λογοθέτης γενικοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας» καὶ τὴ χρονολογία «1700» (στὴν ὥα). Ἡ προσθήκη αὐτὴ συνιστά

31. Φραγκίσκος, «Ἡ “Χρηστοθήθεια”», 301-302, σημ. 6· Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, τ. Α', σ. 310. Σύντομη σχετικὴ μετὶς πηγές τοῦ ἔργου ἐπισκόπηση ἀπὸ τὸν Φραγκίσκο, «Ἡ “Χρηστοθήθεια”», 302-306· βλ. ἐπίσης Γριτσόπουλος, ὁ.π., σ. 310-314, καὶ Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τὰ μαθηματάρια*, σ. 71-72.

32. Αἰσώπου τοῦ Φρυγῶς βίος καὶ μῦθοι μετὰ τῆς *Χρηστοθηθείας Ἀντωνίου τοῦ Βυζαντίου καὶ ἄλλων τινῶν ὠφελίμων*, Ἐνετίησιν 1815, παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἔξ Ἰωαννίνων, σ. 134.

υπόμνηση του οφφικίου που ανέλαβε ο Αντώνιος στο Πατριαρχείο, όντας προκάτοχος του Καρατζά σε αυτό, αφού και αυτός διετέλεσε επί σειρά ετών «λογοθέτης γενικού».³³

Αντώνιος Βυζάντιος, λογοθέτης γενικού (1700) τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ διδάσκαλος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, ἀνὴρ ἐλλόγιμος, φιλόπονος καὶ φιλομαθής, δαήμων τῆς ἐλληνικῆς γλώττης, πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἱεράν θεολογίαν. πολλῆς ἂν εἴη ὠφελείας πρόξενος τοῖς φιλολόγοις τῶν νέων τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, εἰ μὴ γε κομιδῇ νέος ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο.

Η δήλωση της πηγής γίνεται με αναφορά στο έντυπο βιβλίο της ελληνο-λατινικής έκδοσης (1722): *Ἐκ τῶν τοῦ Δημητρίου Προκοπίου, Μοσχοπολίτου, παρὰ Φαβρικίῳ Βιβλιοθ. Ἑλλην. Τόμῳ ια', ἀριθ. ν', σελ. 786.* Η φράση «παρὰ – σελ. 786» γράφεται από τον Καρατζά με μικρότερα γράμματα και διαφορετικό σκουρόχρωμο μελάνι, όπως η μνεία της έκδοσης του 1780, κάτω από τον τίτλο «Ἐκ τῶν – Μοσχοπολίτου», καθώς φαίνεται ότι προστέθηκε εκ των υστέρων η ακριβής παραπομπή. Το έργο του Προκοπίου αποτελούσε κύρια πηγή άντλησης βιογραφικών στοιχείων για τους συγγραφείς που ενδιαφέρονταν τον Καρατζά.³⁴ Εντούτοις, ο Καρατζάς δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτό· ερεύνησε και βρήκε χειρόγραφα ιδιόχειρα του Αντωνίου, τα οποία περιείχαν αυτόγραφα σημειώματά του, αλλά και άλλους κώδικες με ανέκδοτα έργα του. Τα ιδιόχειρα βιβλιογραφικά σημειώματα, όσα βρήκε, τα κατέγραψε όλα μαζί στο φ. 2^v με τίτλο «Ἐξ ἰδιοχειρῶν ἀποσημειώσεων τοῦ αὐτοῦ», ενώ στο τέλος του χειρογράφου πρόσθεσε μια σελίδα (φ. 71^v), στην οποία κατέγραψε υπό μορφήν καταλόγου όσα έργα του Αντωνίου εντόπισε: «Συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ γυμνασιάρχου Ἄντωνίου». Πρόκειται για ένδεκα συνολικά καταγραφές συγγραμμάτων, δηλαδή εννέα αυτοτελή έργα, ενώ δύο κατηγορίες έργων, εγκωμιαστικοί λόγοι και επιστολές, αναφέρονται συνολικά. Ας σημειωθεί ότι τα χρονολογημένα έργα τοποθετούνται όλα στη διετία 1708-1709.

33. Ἦδη από το 1731· βλ. Παπάζογλου, *Ο λόγιος Φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς*, σ. 82-91.

34. J. Alberti Fabricii, *Bibliothecae graecae, volumen undecim, ... Demetrii Procopii Macedonis Moschopolitae succincta eruditorum Graecorum superioris ac praesentis saeculi recensio, nunc primum edita graece et latine*, Hamburgi 1722, sumptu Theodori Christophori Felginer, σ. 769-808. Βλ. Δ. Αποστολόπουλος, *Αρμογή σπαραγμάτων. Νεότερα για τη βιβλιοθήκη Νικολάου και Κωνσταντίνου Καρατζά*, [ΠΕ/ΕΙΕ], Αθήνα 2016, σ. 24, σημ. 21: ο σουηδός ελληνιστής Björnstahl, που συνάντησε τον Καρατζά τον Ιούνιο του 1777, πληροφορεί ότι ο τελευταίος είχε στη βιβλιοθήκη του το έργο αυτό του Fabricius.

Βιβλιογραφικά σημειώματα:

(φ. 2^ν) Ἐξ ἰδιοχειρίων ἀποσημειώσεων τοῦ αὐτοῦ

1. ἀψγ' ἔτει Φεβρουαρίου ιζ' ἠρξάμεθα τῆς ῥητορικῆς τέχνης ἐπὶ Ἰακώβου διδασκάλου, καὶ ἀψδ' ἔτει Φεβρουαρίου ιη' Θεοῦ συναιρομένου πέρασ ἐπεθέμεθα. Ἰστέον μέντοι, ὅτι ἀπὸ Ἰουλίου ι' μέχρι κ' τοῦ Ὀκτωβρίου ἐκεχειρίαν εἶχομεν καὶ παῦλαν τοῦ ἀναγινώσκειν διὰ τὴν τότε τοῦ δήμου πρὸς τὸν κρατοῦντα ἀνταρσίαν.
2. (Εἰς τὸ τέλος τῶν περὶ ψυχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνημάτων τοῦ Κορυδαλλέως)
 Τῇ πανσθενουργῷ Τριάδι δόξα ἔστω
 κράτος ἅμα τε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας
 δῶρον προνοίας καὶ πόνοσ Ἀντωνίου.
 Ἐν ἔτει ἀψε' Πυανεψιδνὸσ τὴν πρώτην δεκάδα παραλλάξαντοσ.
3. (Ἐν τῇ ἀπαριθμήσει τῶν ὦν ἀνέγνω ὁ αὐτὸσ λατινικῶν βιβλίων)
 † ἀψθ' ἔτει Φεβρουαρίου ιγ', ἄρχισα τὴν λατινίδα παρὰ τῷ ἐνδοξοτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ μεγάλῳ ἐρμηνεῖ τῆσ κραταιᾶσ βασιλείασ, κυρίῳ Νικολάῳ Μαυροκοροδάτῳ, καὶ μεγάλῳ λογοθέτῃ τῆσ μεγάλης ἐκκλησίασ, Ἀντώνιοσ.
 1 Ἰδιόχειροι ἀποσημειώσεις Z ἰουλίου ι'] ἰουλίου 1ης Z ἐκεχειρίαν] -ίας Z
 2 τῶν ὑπομνημάτων] τοῦ ὑπομνήματος Z πανσθενουργῷ] πανθειουργῷ Z
 παραλλάξαντοσ] παραλλάξαντεσ Z

Κατάλογος συγγραμμάτων:

(φ. 71^ν) Συγγράμματα τοῦ αὐτοῦ γυμνασιάρχου Ἀντωνίου

1. Τὸ παρὸν πόνημα ἐπιγραφόμενον Χρηστοθήεια, σχεδιασθὲν ἐν ἔτει ἀψη', μηνὶ Νοεμβρίῳ, ὃ καὶ πρῶτον τύποισ ἐξεδόθη Ἐνετήσιν 1780 παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ.
2. Περὶ φιλίας, οὗ ἡ ἐπιγραφή, πῶσ χρηστέον τοῖσ φίλοισ· καὶ τότε τυπωθὲν μετὰ τῆσ Χρηστοθηείασ καὶ περιεχόμενον ἐν τῷ ἐσχάτῳ κεφαλαίῳ αὐτῆσ.
3. Ἀνθεῶν ὕλης ἠθικῆσ εἰσ διαφόρουσ ἠθικὰσ ὑποθέσεισ συμβαλλούσασ καὶ εἰσ ἐξοδιούσ μονωδίασ παννυχίῳ πόνῳ σχεδιασθεῖσ.
4. Ἀνθολογικόν, οὗ μνεῖαν ποιεῖται εἰσ τὸν Κατάλογον τῶν ἀνεγνωσμένων αὐτῷ ἐλληνικῶν βιβλίων, ἀριθμῷ 18.
5. Σημειώματα πρὸς τοὺσ ἱεροκῆρουκασ χρήσιμα.
6. Φιλοσχηματιστῆσ ἢ φιλορρήμων, ἥτοι σύνοψισ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κατὰ τὰ ῥήματα χρόνων, εἰσ ἀπλῆν διάλεκτον ἐκτεθεῖσα κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν, ἐκδοθεῖσα ἐν ἔτει ἀψη' κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον.
7. Περὶ ἐγκλιτικῶν, ἐγκλινομένων τε καὶ συνεγκλιτικῶν πρὸς τὸν αἰτήσαντα, ἔτει ἀψη' ἐν Μεταγειτινίῳ.
8. Περὶ μέτρων ἔτει ἀψθ'.
9. Κατάλογος τῶν ὦν ἀνέγνω ὁ αὐτὸσ ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων μετ' ἐπικρίσειωσ ἐκάστου συγγραφέωσ.

10. *Ἐγκώμια εἰς πατριάρχας.*

11. *Ἐπιστολαί.*

1 ,αψη'] ,αψκ' Z | πρώτον om. Z 2 τυπωθὲν – αὐτῆς add. in marg. Κ(α-
τζάζ) 6 Φιλοσχηματιστής] Φιλοχορηματιστής Z 7 ,αψα'] ,αψη' Z 11 Ἐπιστο-
λαί] Ἐπιστολάς Z

Τα βιβλιογραφικά σημειώματα και οι εργογραφικές πληροφορίες προέρχονται από τρεις τουλάχιστον λανθάνοντες σήμερα αυτόγραφους κώδικες: α) έναν κώδικα που περιείχε μία *Ῥητορική τέχνη* (ίσως του Θεοφίλου Κορυδαλλέα, έτους 1703-1704). Ένα τέτοιο χειρόγραφο, αυτόγραφο του Αντωνίου Βυζαντίου, απόκειται σήμερα στον κώδ. 187 της Θεολογικής Σχολής Χάλκης, χρονολογημένο όμως στον Νοέμβριο 1702, αν έχουν μεταφερθεί σωστά τα βιβλιογραφικά σημειώματα του κώδικα από τον Ματθαίο Παρανίκας: «τέλος τῆς Ῥητορικῆς καὶ τῷ Θεῷ χάρις. Ἐν ἔτει ,αψβ', ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶν». ³⁵ β) Έναν κώδικα του υπομνήματος του Κορυδαλλέα στο *Περὶ ψυχῆς* του Αριστοτέλη (10 Οκτωβρίου 1705), ³⁶ και γ) έναν κώδικα, στον οποίο ο Αντώνιος έγραψε την *Ἀπαρίθμησιν τῶν ὧν ἀνέγνω αὐτὸς ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν βιβλίων μετ' ἐπικρίσεως ἐκάστου συγγραφέως*, στον οποίο κάνει αναφορές και σε ένα τουλάχιστον δικό του έργο, το *Ἀνθολογικόν*, στο λήμμα αρ. 18, όπως παραδίδει ο Καρατζάς. Ο Καρατζάς εντόπισε επίσης σε άλλους κώδικες δ) τρεις επιστολές του λογίου, δείγματα της προσωπικής του αλληλογραφίας, προς τον Κωνσταντῖνο πρωτοαποστολάριο, ³⁷ τον Κωνσταντῖνο Σουτζό, και έναν ανώνυμο, ε) έναν εγκωμιαστικό λόγο σε δημώδη γλώσσα, γραμμένο από κάποιον μαθητή λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του δασκάλου του *Εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ*, ο οποίος συνιστά ζωντανή μαρτυρία για την ισχυρή επίδραση που ο Αντώνιος άσκησε στους μαθητές του κατά τα έτη της διδακτικής του παρουσίας στην Πατριαρχική σχολή (ο λόγος αυτός, λόγω της σπουδαιότητάς του για την ανασύνθεση του βίου, της συγγραφικής και γενικότερα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του Αντωνίου εκδίδεται

35. Ματθαῖος Παρανίκας, «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς», *Περιοδικόν Ἑλληνικῆς Φιλολογικῆς Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* 27 (1900), 313. Για το περιεχόμενο του χειρογράφου που σχετίζεται με τη διδασκαλία του Ιακώβου Αργείου στην Πατριαρχική Ακαδημία βλ. Τσιότρας, «Ο Ιάκωβος Αργεῖος», 129-130.

36. Ανέυρετος ἀκόμη βλ. Β. Τσιότρας, «Τα χειρόγραφα του υπομνήματος του Θεοφίλου Κορυδαλλέως στο *Περὶ ψυχῆς* του Αριστοτέλους: Από την ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (17ος-18ος αι.)», *Ἑλληνικά* 67/1 (2017), 53-83. Για τη διδασκαλία του *Περὶ ψυχῆς* από τον Ιάκωβο Αργεῖο βλ. Τσιότρας, «Ο Ιάκωβος Αργεῖος», 135-136.

37. Για τον μαθητή αυτόν του Ιακώβου Αργείου και γραφέα των χειρογράφων του βλ. Τσιότρας, «Πατριαρχικά προσφωνήματα», 114.

ως *Παράρτημα* στην παρούσα μελέτη, βάσει του επιμελημένου codex unicus Additional MS 8234), αλλά και στ) την ιαμβική παράφραση της *Χρηστοθήειας* από τον διδάσκαλο της Σχολής Πάτμου Δανιήλ Κεραμέα.³⁸

Όλα αυτά τα παραπάνω κείμενα τα αντέγραψε ο ίδιος ο Καρατζάς, πλαισιώνοντας το αυτόγραφο κείμενο της *Χρηστοθήειας* και δημιουργώντας έναν νέο κώδικα, τον Add MS 8234. Η μέθοδος με την οποία εργαζόταν επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ο Καρατζάς διέθετε ένα μικρό προσωπικό βιβλιοδετικό εργαστήριο, στο οποίο σταχώνονταν οι κώδικες υπό την άμεση επίβλεψη του. Το χειρόγραφο αυτό μετά τη διάλυση της βιβλιοθήκης των Καρατζάδων (τέλη 18ου αι.) πέρασε στη βιβλιοθήκη του λόρδου Frederic North, πέμπτου κόμη του Guilford (αρχ. 19ου αι.), και στην Ιόνιο Ακαδημία στην Κέρκυρα. Μετά τον θάνατο του Guilford κατέληξε να πωληθεί –όπως και τα υπόλοιπα χειρόγραφα– από τους κληρονόμους του βρετανού ευγενή μετά από δημοπρασία του οίκου R. H. Evans στο Βρετανικό Μουσείο (8 Δεκεμβρίου 1830).³⁹

38. Η παράφραση παραδίδεται μόνο από χειρόγραφο, όπως ο κώδ. EBE 1117, με τον ίδιο τίτλο που φέρει ο Add MS 8234· βλ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Τα μαθηματικά*, σ. 76-77, σημ. 2.

39. Για την τύχη των χειρογράφων και βιβλίων του Guilford βλ. Βασιλική Μπόμπου-Σταμάτη, «Η βιβλιοθήκη Guilford στην Κέρκυρα (1824-1830)», *Ο Εραμιστής* 20 (1995), 97-162 [ιδίως 154-158]· Παπάζογλου, «Χειρόγραφα του Νικολάου Καρατζά», 241-256· Αποστολόπουλος, *Αρμογή σπαραγμάτων*, σ. 44-50.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

13^r Λόγος ἐκφωνηθεὶς εἰς μνημόσυνον τοῦ αὐτοῦ
 «Μνημόσυνον Ἰωσίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος, ἐσκευασμένον ἔργω
 μυρεφοῦ, ἐν παντὶ στόματι ὡς μέλι γλυκανθήσεται», *Σειράχ κεφ. μθ'.*¹

1 Καὶ τοῦτο τὸ προτέρημα ἴδιον τῆς ἀρετῆς, ὅχι μόνον παροῦσα νὰ ὠφελεῖ 5
 τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ἀποῦσα νὰ χαρίζῃ εἰς αὐτοὺς τὸ ἴδιον κέρδος,
 καὶ πολλάκις νὰ τοὺς παρακινή μὲ περισσότερον ζῆλον εἰς ἀπόκτησιν αὐτῆς.
 Διότι καθὼς ἡ εὐωδία τῶν ἀνθῶν εἶναι γλυκυτέρα καὶ δραστικώτερα, ὅταν
 προσβάλλῃ εἰς τὴν ὄσφρησιν πόρωθεν, τέτοιας λογῆς καὶ ἡ ἀρετὴ περισσό-
 10 τερον λάμπει ἢ ἀκτῖνα τοῦ κάλλους της, ὅταν μακρυνθῇ ὀλίγον ἀπὸ λόγου
 μας. 2 Μοῦ βεβαιώνουσι τὴν θέσιν πολλὰ εὐώδη πράγματα, τὰ ὅποια ὅταν
 εἶναι εἰς τὰς χεῖρας μας τόσον δὲν γνωρίζομεν τὴν εὐωδίαν ὅπου εἶναι κε-
 κρυμμένη μέσα εἰς αὐτά, ἀλλὰ ὅταν βαλθοῦν μέσα εἰς τὴν θερμότητα τοῦ
 πυρός, τότε φανερώνεται ἡ δύναμις ἡ ἀρωματικὴ, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς τὰ
 ἐπλούτισε, καθὼς εἶναι ὁ λίβανος, καὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον οὐδαγάτζι, καὶ 15
 ἄλλα τέτοια. Ὁ προπάτωρ ἡμῶν Ἀδὰμ 13^v τόσον δὲν ἠσθάνετο τὴν καλλο-
 νὴν καὶ τὴν ὠραιότητα τοῦ παραδείσου ὅσον καιρὸν ἦτον μέσα, ἀλλ' ὅταν
 ἐκλείσθη ἀπέξω,² τότε καὶ ἠσθάνετο τὴν γλυκυτάτην ἀποφορὰν τῶν ἀνθέων
 ἐκείνων, τότε ἐγνώρισεν ἀπὸ ποῖαν αὐλὴν βασιλικὴν ἐξωρίσθη. 3 Οἱ Ἑβραῖοι
 τὸν περίφημον ἐκείνον ναόν, τὸν ὁποῖον διὰ νὰ στολίσῃ ὁ Σολομὼν ἐξώδευ- 20
 σε τὸ χρυσάφι ὄλον τῆς βασιλείας του,³ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ λέγω τὸ κάλλος καὶ
 τὴν ὠραιότητα εἰς ὅσον καιρὸν ἦτον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ δὲν τὴν ἐγνώρισαν,
 ἀλλ' ὅταν ἐχωρίσθησαν ἀπὸ αὐτὴν, καὶ ἦτον εἰς τὴν Βαβυλῶνα, εὐθὺς ὅπου
 τοὺς ἤρχετο μία ψιλὴ ἔννοια ἔχαιρον λέγοντες: «εἰς οἶκον Κυρίου πορευώ-
 25 μεθα, ἠψφράνθη μου τὸ πνεῦμα, συγχαίρει ἡ καρδιά».⁴ 4 Τὸν ἴδιον τρόπον

* Ο εγκωμιαστικός επιμνημόσυνος λόγος για τον Αντώνιο Βυζάντιο περιέχεται στον codex unicus Additional MS 8234, φ. 3^r-12^r. Συντάχθηκε μετά τον θάνατο του Αντωνίου από κάποιον μαθητή του και αποτελεί άμεση μαρτυρία για τη διδασκαλική δράση του Βυζαντίου στην Πατριαρχική σχολή.

1. Σοφία Σειράχ 49,1.

2. Γέν. 3,24.

3. Βασιλειῶν Γ' 2,35.

4. Ψαλμοὶ 121,1, Τρίτο Ἀντίφωνο τῶν Ἀναβαθμῶν τοῦ Α' ἤχου, Ὁκτώηχος: «Ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι ὀδεύσωμεν εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, εὐφράνθη μου τὸ πνεῦμα, συγχαίρει ἡ καρδιά».

καὶ ἡμεῖς ὅταν εἶχομεν ἔμπροσθέν μας τὸν μνημονευθέντα Ἀντώνιον, τὴν
 μυροθήκη τῶν χαρίτων, ^{14r} τόσον δὲν αἰσθανόμεθα τὴν εὐωδίαν τοῦ μύρου,
 τὸ ὁποῖον εἰς αὐτὸν διὰ τὰ χρηστὰ καὶ ἐπαινετά του ἦθη ἢ χάρις τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος ἔχυσεν. Ὅταν εἶχαμεν ἔμπροσθέν μας ἐκεῖνο τὸ ἔμφυχον ἄγαλ-
 30 μα τῆς ἀρετῆς, τὸ ὁποῖον αὐτὸς μὲ πολλοὺς ἰδρωτάς τῆς φιλοπονίας του
 ἐστόλισε, τόσον δὲν τὸν ἐγνωρίζαμεν. Ὅταν εἶχαμεν ἐκεῖνον τὸν παράδεισον
 τὸν στολισμένον εἰς τὰ εὐωδέστατα ἄνθη τῆς σοφίας, τὴν γλυκυτάτην εὐω-
 δίαν ἐκείνων τόσον δὲν αἰσθανόμεθα. 5 Τῶρα δὲ ὁποῦ ἐκείνης τῆς μυροθή-
 κης ὑστερήθημεν, τῶρα ὁποῦ ἐκείνου τοῦ περικαλλοῦς ναοῦ ἀπεκλείσθημεν,
 35 γνωρίζομεν τίνος ἐστερήθημεν ὥστε ὁποῦ παρακινούμεθα νὰ λέγωμεν με-
 τὰ τοῦ σοφοῦ Σειράχ: «Τὸ μνημόσουνον Ἀντωνίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος,
 ἐσκευασμένον ἔργῳ μυρεψοῦ, ἐν παντὶ στόματι ὡς μέλι γλυκανθήσεται». ⁵
 6 Καὶ τοῦτο διὰ νὰ τὸ φανερώσω ἐγὼ δὲν θέλω χρειασθῆ λόγους πολλοὺς,
^{14v} ἐπειδὴ ἡ ζωὴ ἐκείνου ἐστάθη ὡσάν θυμίαμα, ὁποῦ ἔδιδεν ἀναψυχὴν ὄχι
 40 μόνον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πεπαιδευμένων καὶ σοφῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀκόμη
 καὶ ἀπαιδευτῶν. Ἦτον ἓνα μῦρον ὁποῦ ἐμύρισε καὶ μυρίζει ἕως τὴν σήμε-
 ρον ὄχι μόνον τούτην τὴν δυστυχημένην πόλιν, ἀλλὰ ἴσως καὶ ἄλλας πολ-
 λάς, καὶ τοῦτο διὰ νὰ γνωρίζῃ καθένας πλατύτερον, ἄς προσέχη, καὶ ἰδοῦ
 ἄρχομαι.

45 7 Κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα προτερήματα ὁποῦ ἡ λογικὴ ψυχὴ ἠξιώθηκε νὰ ἔχη
 ἀπὸ τὸν θεόν, ἔχει καὶ τοῦτο, τὸ νὰ εἶναι ἐραστὴς τῶν καλῶν, ἐπαινέτης τῆς
 ἀρετῆς, καὶ νὰ τὴν τιμᾷ, καὶ νὰ τὴν ἐπαινᾷ μὲ διαφόρους λόγους, ἴσως μὲ ἐλ-
 πίδα διὰ νὰ γένη ἐγκρατὴς καὶ αὐτὴ ἐκείνης τῆς ἀρετῆς, καθὼς μὲ βεβαιώνει
 τὸν λόγον Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης εἰς τὴν τρίτην του ἐπιστολὴν λέγοντας:
 50 «Οἱ γνήσιοι τῆς ἀρετῆς ἐρασταὶ καὶ ζῶντες ἐν σώματι ὀρθοῦσι τὰς πόλεις,
 καὶ ἀποθέμενοι τοῦτο ἐγκαταλείπουσι κέντρον πόθου. Τοιγάρτοι ἐπίσημοι
 μὲν αὐτῶν οἱ τάφοι, ἐν τιμῇ ^{15r} δὲ τὰ γένη, διηνεκὴς δὲ ἡ μνήμη. ἐκτήσαντο
 γὰρ ἀρετὴν, ἧς οὐ πέφηνεν ἵπτασθαι τελευτάς». ⁶ 8 Καὶ ἀνίσως καὶ ἠξιώ-
 55 ἦται καὶ ἄλλος ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον τέτοιᾶς ἐπαινετῆς μνημονουόμενος
 Ἀντώνιος τοῦ ὁποίου εἶ τις ἤθελε ἐξετάξῃ καὶ νὰ ἐρευνήσῃ μὲ ἀκριβείαν
 τὴν πρώτην του ἡλικίαν, παρευθὺς τοῦ ἔρχεται εἰς τὴν ὄσφρησιν μία εὐω-
 δία γλυκυτάτη τῶν ἀρετῶν, ὡσάν νὰ εἰσέβαινε μέσα εἰς ἓνα κήπον γεμάτον
 ἀπὸ διάφορα ἄνθη, περιτριγυρισμένον ἀπὸ πολλὰ καὶ μυρίπινα φυτὰ. Μὲ

5. Σοφία Σειράχ 49,1.

6. Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης, Ἐπιστολαὶ 2,15, PG 78 | 53 ἵπτασθαι τελευτάς] ἄπτασθαι τελευτὴ PG 78.

τὸ μῦρον ἐπαρωμοίασα τὴν πρώτην τοῦ ἡλικίαν, διότι καθὼς ἐκείνο γίνεται 60
 ἀπὸ διάφορα μυρωδικά, τέτοιας λογῆς καὶ ἐκείνη ἢ πρώτη ζωὴ ἦτον συν-
 θεμένη μὲ διάφορα εἶδη τῶν ἀρετῶν. **9** Καὶ εἰπῆτε μου, παρακαλῶ, ὅσοι
 ἤξεύρετε, ὅσοι ἀκούσετε τὴν ζωὴν ἐκείνου, ποῖος νέος εἶχε τὴν σωφροσύνην
 ἐκείνου, τὴν ὁποῖαν αὐτὸς ἐφύλαττε καθαρὰν ὄχι μόνον μὲ τὴν ψυχὴν καὶ
 μὲ τὸν νοῦν, ἀλλὰ ^{15v} καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μὲ τὰ σχήματα τοῦ σώμα- 65
 τος. Ὡστε ὁποῖος εἶδε τὸν Ἀντώνιον περιπατοῦντα, διαλεγόμενον, εἶδε μίαν
 εἰκόνα ζωντανῆν τῆς σωφροσύνης, εἶδε ἓνα μαθητὴν, ἢ νὰ εἰπῶ καλύτερον
 διδάσκαλον, ἐκείνου τοῦ πολυφήμου Ἰωσήφ τοῦ παγκάλου.⁷ **10** Ποῖος νέ-
 ος εἰς τοὺς καιροὺς τοὺς ἐδικοὺς μας ἠξιώθη νὰ φθάσῃ εἰς τόσον μέτρον
 τῆς κατὰ θεὸν ἀγάπης, ὅσην χρειάζεται καθένας νὰ ἔχῃ ὄχι μόνον εἰς τοὺς 70
 γονεῖς, ὄχι μόνον εἰς τοὺς κατὰ σάρκα ἀδελφούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς γείτο-
 νας καὶ εἰς τοὺς ἐγγύς, καὶ εἰς τοὺς πόρρω, καθὼς εἶχεν ἐκείνος τὴν τελεί-
 αν ἀγάπην; Ἀφῆνω νὰ λέγω τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸ σέβας ὅπου εἶχεν αὐτὸς
 πρὸς τὸν θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀμώμητον πίστιν τῆς εὐσεβείας ἡμῶν, τὴν ὁποῖαν
 ἐδιαφέντευεν ὄχι μόνον μὲ λόγια, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ χριστιανικὰ καὶ θεοσεβῆ 75
 του ἔργα. **11** Τοῦτα λοιπὸν καὶ ἄλλα περισσότερα ὁποῖος ἐνθυμηθῆ, δὲν τοῦ
 ἔρχεται εὐθὺς ἓνα γλυκύτατον μῦρον εἰς τὴν ὄσφρησιν, ὥστε ὅπου νὰ λέγῃ,
 εἰς ὁσμὴν μύρου ^{16r} συνδραμούμεθα; Ἡ νὰ εἰπῶ καλύτερα μὲ τὸν Σειράχ,
 «τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀντωνίου ἐσκευασμένον ἔργω μυρεψοῦ». **12** Εἰ δὲ καὶ 80
 θέλει τινὰς νὰ ἐξετάξῃ καὶ τὴν ἄλλην τοῦ ἡλικίαν θέλει τὴν εὐρη πολλὰ δια-
 φορετικὴν, πολλὰ καλύτερον ἀπὸ τὴν πρώτην. Διότι τάχα ἔκλινε ποτὲ ἐκείνη
 ἢ γνώμη εἰς ὅσα τὸ ἄστατον τῆς νεότητος κλίνει, καθὼς εἶναι τὸ πάθος τῆς
 φιλοδοξίας, τῆς φιλοχρηματίας, οἱ διάφορες τρυφές καὶ τὰ διάφορα παι-
 χνίδια; Μὴ γένοιτο νὰ ἔγγιξε ποτὲ εἰς τέτοιον πάθος εἰς ἐκείνο τὸ ἔμφυχον
 ἀγαλμα τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ πλοῦτος, τρυφὴ εἰς ἐκείνον ἄλλο δὲν ἦτον, παρὰ 85
 ἢ σπουδὴ τῶν γραμμάτων, ἢ ἀνάγνωσις τῶν βιβλίων, οἱ πόνοι, αἱ ἀγρυπνίαι
 αἱ ἀδιάκοποι, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἀληθινὸν καιρόν. **13** Τόσην προκοπὴν
 ἔλαβεν, ὥστε ὅπου ἐβγῆκεν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἓνα τόσον θυμίαμα καὶ εὐω-
 δίασεν ὄχι μόνον τούτην τὴν πόλιν, ἀμὴ ἀκόμη ἔφθασε καὶ εἰς ἄλλας πολ-
 λάς, εἰς τόσον ὅπου ἂν μυρισθῆς ^{16v} τῶν τωρινῶν νέων τὰ στόματα, θέλεις 90
 τὰ εὐρη νὰ μυρίζουν ἀκόμη ἀπὸ τὸ θυμίαμα τῆς σοφίας Ἀντωνίου τοῦ δι-
 δασκάλου. Ἀνίσως καὶ γυρίσης νὰ ἰδῆς τὰς κορώνας τῶν πατριαρχῶν θέλεις
 τὰς ἰδῆ ὅπου νὰ λάμπουν ὄχι τόσον ἀπὸ πολυτίμους λίθους, μαργαρίτας καὶ
 διαμάντια, ὅσον εὐωδιάζουν καὶ μυρίζουν ἀπὸ τὰ χρυσᾶ θυμιάματα τῶν

7. Γέν. 39,6: «Καὶ ἦν Ἰωσήφ καλὸς τῷ εἶδει καὶ ὥραιος τῇ ὄψει σφόδρα».

95 ἐγκωμίων ἐκείνου ὁποῦ εἰς αὐτοὺς ἐσύνθεσε. Ποῖος ἐκόσμησε τῶν ἀρχιερέων τὰς μίτρας, παρὰ τὸ εὐωδέστατον θυμίαμα τῆς σπουδῆς ἐκείνου; Καλὰ λοιπὸν ἔλεγα εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀντωνίου εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. 14 Διηγᾶται ὁ Πλίνιος εἰς τὸ κβ' βιβλίον τῆς ἱστορίας του, ὅτι τὸ μέλι κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα προτερήματα ὁποῦ ἔχει, ἔχει ἀκόμη καὶ δύναμιν νὰ
100 φυλάττη τὰ σώματα ἄσηπτα, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Βαβυλώνιοι τὰ σώματα τῶν ἀποθαμένων ἀλείφοντές τα μετὰ τὸ μέλι τὰ ἐφύλαττον ἄσηπτα, καθὼς καὶ ὁ Ξενοφῶν μοῦ βεβαιώνει τὸν 17^ο λόγον εἰς τὸ πέμπτον του βιβλίον.⁸ 15 Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ὡς ἐθνικοὶ τέτοια ἔκαμναν, ἡμεῖς ὅμως μέλι δὲν χρειαζόμεθα διὰ νὰ φυλάξωμεν ἀκέραιον τὴν ψυχὴν καὶ ἀνεπιβούλευτον ἀπὸ τὴν σῆψιν καὶ
105 τὰς ἐπιβουλάς τοῦ πονηροῦ δαίμονος, ἀλλὰ ἀρκετὴ εἶναι ἡ μίμησις τῆς χριστιανικῆς ζωῆς ἐκείνου, διὰ νὰ σωφρονίσῃ ὅχι μόνον τῶν νέων τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τῶν γερόντων, ἐπειδὴ νέος ὢν ἐκεῖνος εἰς κανένα πάθος τῆς νεότητος δὲν ἔπεσεν, ἀλλὰ μέσα εἰς ἐκεῖνο τὸ νέον σῶμα, μέσα εἰς ἐκείνην τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας γηραλαῖον εἶχε τὸ φρόνημα, ὥστε ὁποῦ καὶ ἐκεῖνον τὸν λεγόμενον
110 φρονιμώτατον Νέστορα⁹ ὑπερνικοῦσε εἰς τὴν φρόνησιν. 16 Ποῖος λοιπὸν νὰ ἐνθυμηθῇ τέτοιον νέον, καὶ νὰ μὴ γλυκανθῇ περισσότερο παρὰ νὰ ἔτρωγε μέλι καὶ κηρίον, καὶ ὁποῦ νὰ μὴν εἰπῇ, τὸ μνημόσυνον Ἀντωνίου ἐν παντὶ στόματι ὡς μέλι γλυκανθήσεται. Παλαιὰ ἦτον συνήθεια νὰ χύνουσιν ἀπάνω εἰς τοὺς 17^ο νεκροὺς μέλι, διὰ νὰ δείξουν πὼς ἡ ζωὴ ἐκείνων ἦτον γλυκυτάτη
115 καὶ δὲν εἶχε καμίαν πικρότητα. Ἡ συνήθεια αὐτὴ ἀνίσως καὶ ἤθελε γένη εἰς τὸν ἀποθανόντα Ἀντώνιον, μοῦ φαίνεται πὼς ἤθελεν εἶσθαι τόσον ἐπαινετὴ καὶ ἀρμοδία, ὥστε ὁποῦ νὰ εἰπῆς ὅτι δι' αὐτὸν μόνον ἔγινε ἐκείνη ἡ συνήθεια. Διότι ποῖος ἤκουσε ποτὲ πικρὸν λόγον νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὸ στόμα ἐκείνου; 17 Ποῖος ἐνθυμᾶται νὰ μοῦ εἰπῇ πὼς ἐβγῆκεν ἄτιμος λόγος ἢ παράκαιρος διήγησις ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ γλυκύτατον καὶ πάγχρυσον στόμα; Ἡ νὰ εἰπῶ καλύτερα, ποῖος ἀπὸ τοὺς μαθητάς του δὲν ἐνθυμᾶται ἕως τὴν σήμερον νὰ μοῦ εἰπῇ, ἴσως καὶ μετὰ πικρὰ δάκρυα, τὰς γλυκυτάτας νοθεσίας ἐκείνου, τὰ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια παραγγέλματα, τὰ ἔντεχνα καὶ σοφὰ τῆς παιδείας διδάγματα, τόσον ὁποῦ δὲν σφάλλεις ἀνίσως καὶ εἰπῆς πὼς εἶχε τὸ στόμα μίαν
125 βρῦσιν τοῦ ὠκεανοῦ μελίρρυτα χέουσαν νάματα;¹⁰ Ἄς λέγῃ λοιπὸν καθένας, «ἐν παντὶ στόματι 18^ο ὡς μέλι γλυκανθήσεται τὸ μνημόσυνον ἐκείνου».

8. Ἡρόδοτος, *Ἱστορία* 1,198,1: «ταφαὶ δέ σφι [= Βαβυλωνίους] ἐν μέλιτι».

9. Ἰσοκράτης, *Παναθηναϊκός* 72.

10. Κύριλλος Ἀλεξανδρεὺς, *Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Μαρίαν τὴν Θεοτόκον* (Encodium in sanctam Mariam deiparam, homilia diversa 11), PG 77, 1029,46.

18 Ἐξεύρω ἐκεῖνο ὅπου ἠθέλετέ μου εἰπῆ, πῶς καὶ ἡμεῖς χωρὶς νὰ τὸ εἰπῆς
 τὸ ἐμάθαμεν ἐμπράκτως πῶς ἐκεῖνος ὁ ἀείμνηστος Ἀντώνιος ἦτον ἓνα μῦρον
 τῆς ἀρετῆς, μὲ τὸ ὅποιον πολλὰς ψυχὰς ἐμύρισε. Τὸ ἤξεύρομεν πῶς ἦτον ἓνα
 θυμίαμα τῆς σοφίας, μὲ τὸ ὅποιον ἐδίωξε τὴν ἀμάθειαν ἀπὸ πολλούς, κα- 130
 θὼς διώκει ὁ καπνὸς τὰς μελίσσας. Βέβαιοι εἴμεσθην πῶς ἦτον ἓνα φῶς καὶ
 κατὰ μίμησιν τοῦ ἡλίου πάντας ἐφώτιζε. 19 Καὶ πῶς λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔκαμε
 τόσην ἀδικίαν εἰς τὸν κόσμον νὰ τὸν ἀφήσῃ ὀρφανὸν ἀπὸ ἓνα τοιοῦτον φῶς
 τῆς σοφίας; ἄμοιρον ἀπὸ ἓνα τοιοῦτον μῦρον τῆς ἀρετῆς, καὶ δὲν τὸν ἄφη-
 σε νὰ ἔλθῃ εἰς γῆρας βαθύ, νὰ διαδοθῆ τὸ φῶς τῆς σοφίας του εἰς πολλούς; 135
 20 Εἰς αὐτὸ σὰς ἀποκρίνομαι, πῶς ὁ Θεὸς τὸν ἐπῆρε νέον, διότι ἀνίσως καὶ
 στοχασθῆς τοὺς ἰδρωτάς, τοὺς πόνους, τὰς ἀγρυπνίας ὅπου ἐξώδευσε διὰ
 νὰ στολίσῃ τὴν ψυχὴν του ὄχι ^{18v} μόνον μὲ διάφορα εἶδη τῆς σοφίας, μὲ διά-
 φορα εἶδη γλωσσῶν, τῆς ἐλληνικῆς λέγω καὶ λατινικῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ διάφορα
 εἶδη ἀρετῶν, αὐτὰ καὶ ἄλλα μύρια ἀνίσως καὶ συλλογισθῆς, ἤθελές τον εἰπῆ 140
 πῶς ἦτον εἰς τοὺς χρόνους μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε γέροντα τοῦ καιροῦ μας.
 21 Νέος ἦτον εἰς τοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἄξιος περισσοτέ-
 ρων ἐγκωμίων, ἐπειδὴ ἐν ὀλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακροῦς. Νέος ἀπέθανεν,
 ἀλλὰ ἄφησε τόσα πονήματα, τόσον φῶς τῆς σοφίας, ὅπου δὲν ἤξιώθησαν νὰ
 ἀφήσουν ἄλλοι γέροντες. Νέος, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐσχόλαζεν οὔτε ἡμέραν 145
 οὔτε νύκτα διδάσκοντας τοὺς μαθητάς του καὶ παρακινώντας τους πολλάκις
 νὰ ἀρπάζουν μὲ τὴν βίαν τὴν ἀρετὴν, τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθημάτων του,
 ὡσὰν νὰ τὸ ἤξευρε πῶς μέλλει νὰ μισεύσῃ.

22 Ὅλος ἐτοῦτος ὁ φαινόμενος κόσμος συγκρινόμενος πρὸς τὴν οὐράνιον
 πατρίδα, ὄχι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα εἶναι τὸ μηδέν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 150
 ποιότητα εἶναι τὸ μηδετίποτες, ^{19r} καὶ καθὼς ὁ γεωργὸς εἶναι ἄδικος, ἀνί-
 σως καὶ ἀφήσῃ τὸν σίτον ὅπου ἐμέστωσε καὶ ὠρίμασε καὶ δὲν τὸν βάλλῃ εἰς
 τὴν ἀποθήκην, τέτοιας λογῆς καὶ ὁ Θεὸς ἤθελεν εἶσθαι ἄδικος, ἀνίσως καὶ
 ἤθελεν ἀφήσῃ τέτοιοι μαργαρίτην νὰ εὐρίσκεται ἀκόμη μέσα εἰς τὰ κύμα-
 τα τούτης τῆς θαλάσσης καὶ ὅπου νὰ μὴν τὸν ἀνεβάσῃ εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ 155
 νὰ τὸν βάλλῃ εἰς τὴν κορώναν του. 23 Ἄδικος ἤθελεν εἶσθαι ὁ Θεός, ἀνίσως
 καὶ ἄφηνεν ἀκόμα ἐδῶ εἰς τούτην τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος¹¹ τὸν γνήσι-
 ον ἐρμηνευτὴν Γρηγορίου, Βασιλείου καὶ τῶν λοιπῶν, καὶ ὅπου νὰ μὴν τὸν
 φέρῃ τὸ συντομώτερον εἰς τὸν χορὸν ἐκείνων. Ἦθελεν ἀδικήσῃ ὁ Θεὸς τὴν
 πανήγυριν τῶν ὁσίων, τῶν παρθένων, ἀνίσως καὶ δὲν ἔφερνε εἰς τὴν χαρὰν 160
 ἐκείνων τὸν Ἀντώνιον, τὸν ὁσίως καὶ παρθένως βιώσαντα. Καμίαν λοιπὸν

11. Ψαλμοὶ 83,7.

ἀδικίαν δὲν ἔκαμεν ὁ Θεός, ἀλλὰ μάλιστα δικαιοσύνην ἄκραν, καθὼς εἶναι συνηθισμένους νὰ κάνη καθ' ἡμέραν.

24 Καὶ καθὼς ὁ ἥλιος καὶ μὲ ὄλον ὁποῦ βασιλεύει, πλὴν ἀφήνει πολὺ ^{19v}
 165 μέρος ἀπὸ τὴν θερμότητά του, τέτοιας λογῆς καὶ ἐκεῖνος ἐμετοίκησε μὲν ἀπὸ
 τοῦτον τὸν φθαρτὸν κόσμον εἰς τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ, πλὴν ἀφησεν εἰς ἡμᾶς
 ὄχι μέρος πολὺ τῆς σοφίας του, ἀλλὰ ὄλον αὐτὸν ἄφησε, τὰ πονήματά του,
 τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἤμπορεῖ καθέννας νὰ εὐτυχίση εἰς τὴν μάθη-
 170 σιν τῶν γραμμάτων, ἀφησεν τὴν ζωὴ του, τὰ ἐπαινετὰ καὶ θεοσεβῆ του ἔρ-
 γα, ὡσὰν ἓνα κάτοπτρον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἀφορώντας καθέννας νὰ παίρνη
 ἐκεῖνο ὁποῦ χρειάζεται. Ἀφήνω νὰ λέγω πῶς ἄφησε καὶ εἰκόνα ζωντανῆν
 καὶ διάδοχον ὄχι μόνον τῆς σοφίας του, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλο-
 πονίας του, καὶ μάλιστα ὁποῦ ἡ ἀνάμνησις μόνης τῆς ζωῆς του, τῆς σπουδῆς
 του εἶναι ἀρκετὴ νὰ γένη ἓνας ζωντανὸς διδάσκαλος, διὰ νὰ διδάξῃ καὶ τὰ
 175 πλέον δυσκατανόητα μαθήματα τῆς Γραφῆς.

25 Σοφώτατον ἄνθρωπον ὁ ἥλιος δὲν εἶδεν εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἀπὸ
 τὸν Σολομῶντα, καὶ μὲ ὄλον τοῦτο μὲ τὸ ἴδιον ^{10r} στόμα λέγει πῶς τρία τινὰ
 ἢ καὶ τέσσερα πράγματα δὲν ἤμπορεῖ νὰ καταλάβῃ: «Τρία δέ ἐστὶν ἀδύ-
 180 νατὰ μοι νοῆσαι, ἴχνη ἀετοῦ πετωμένου, καὶ ὁδοὺς ὄφειως ἐπὶ πέτρας, καὶ
 τρίβους νηὸς ποντοπορούσης, καὶ τὸ τέταρτον οὐκ ἐγίνωσκεν ὁδοὺς ἀνδρὸς
 ἐν νεότητι». ¹² 26 Αὐτὰ ὁποῦ φαίνονται ἀκατάληπτα εἰς τὸν Σολομῶντα, γί-
 νονται φανερά εἰς ἐκεῖνον ὁποῦ ἐνθυμηθῆ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἀντωνίου. Τὰ ἴχνη
 τοῦ ἀετοῦ ἤμπορεῖς νὰ τὰ καταλάβῃς ὅταν ἐνθυμηθῆς τὴν φρόνησιν ἐκείνου
 τοῦ ἀνδρὸς ὁποῦ εἶχεν. Διότι καθὼς ὁ ἀετὸς περισσότερον ἀπὸ κανένα ἄλλο
 185 πτηνὸν πετᾶ εἰς τὰ ὕψη, τέτοιας λογῆς καὶ ἡ φρόνησις ἐκείνου ἦτον ὑψηλὴ
 καὶ μεγάλῃ εἰς τὸ νὰ κυβερνᾷ εὐτάκτως τὰ ἐνεστῶτα καὶ νὰ προνοῇ τὰ μέλ-
 λοντα. 27 Τὰς τρίβους τῆς νηὸς ἤμπορεῖς νὰ τὰς καταλάβῃς, ὅταν ἐνθυμηθῆς
 τὴν ἀνδρείαν ἐκείνου. Διότι καθὼς τὸ καράβι καὶ μὲ ὄλον ὁποῦ εἶναι ξύλινον
 ἀντιπαλεύει τὰ κύματα τῆς θαλάσσης καὶ περνᾷ τόσα μεγάλα ^{10v} πελάγη,
 190 τέτοιας λογῆς καὶ ἐκεῖνος καὶ μὲ ὄλον ὁποῦ ἦτον νέος, ὁποῦ ἡ νεότης εἶναι
 ἓνα πρᾶγμα ἀστήρικτον, μὲ ὄλον τοῦτο ἐκεῖνος μὲ τὴν ἀνδρείαν του ἐνίκησε
 κάθε φαντασίαν, κάθε πάθος τῆς νεότητος. 28 Τὰς ὁδοὺς τοῦ ἀνδρὸς ὁποῦ ὁ
 Σολομῶν δὲν ἤμποροῦσε νὰ καταλάβῃ ἐσὺ εὐκόλα τὰς μανθάνεις, ὅταν ἐν-
 θυμηθῆς τὴν σωφροσύνην ἐκείνου. Καὶ τοῦ ὄφειως πολλὰ εὐκόλα τὰς ὁδοὺς

12. Παροιμία 30, 18-19: «τρία δέ ἐστὶν ἀδύνατά μοι νοῆσαι, καὶ τὸ τέταρτον οὐκ ἐπιγινώσκω· ἴχνη ἀετοῦ πετομένου καὶ ὁδοὺς ὄφειως ἐπὶ πέτρας καὶ τρίβους νηὸς ποντοπορούσης καὶ ὁδοὺς ἀνδρὸς ἐν νεότητι.»

γνωρίζεις, όταν ένθυμηθῆς τὴν δικαιοσύνην ἐκείνου. Διότι καθὼς ὁ ὄφης περ- 195
 νώντας ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰς πέτρας, δὲν ἀφήνει κανένα σημεῖον τῆς στράτας
 του, τέτοιας λογῆς καὶ αὐτὸς εἶχε τόσην δικαιοσύνην, ὅπου καὶ μὲ ὄλον ὅπου
 ἐπέρασεν ἀπὸ ἐτοῦτον τὸν γήινον κόσμον, πλὴν κανένα ἴχνος ἀδικίας ἢ πα-
 ρανομίας δὲν ἄφησε. **29** Νὰ λοιπὸν ὅπου ὄχι μόνον ὅταν ἔζη ὁ Ἄντωνιος,
 ἦτον διδάσκαλος ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἀποθανών, καὶ καθὼς τότε ἦτον πλούσιος 200
 εἰς τὰς ἐξηγήσεις καὶ εἰς τὴν ἀκριβείαν τῆς ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν, ἔτσι καὶ
 μετὰ θάνατον. **30** Λοιπὸν δὲν σοῦ ^{111r} φαίνεται πρᾶγμα παράδοξον, ἀετὸς
 μὲ σῶμα καὶ νὰ πετᾷ τόσον ὑψηλά; Ἀλλὰ εὐκολα τὸ καταλαμβάνεις, ὅταν
 ένθυμηθῆς πῶς ὁ Ἄντωνιος καὶ μὲ ὄλον ὅπου εἶχε σῶμα νεότητος, πλὴν ἐδυ-
 νήθηκε νὰ φθάσῃ παρὰ τὸν χρόνον του εἰς τόσον μέτρον ἀρετῆς, ὅσον δὲν 205
 ἔφθασαν ἄλλοι εἰς ὄλην τους τὴν ζωὴν. Καὶ πάλιν καθὼς τὸ καράβι κανένα
 ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ τὰ κύματα δὲν ψηφᾷ, ἀλλὰ ἓνα σκοπὸν ἔχει μόνον νὰ
 φθάσῃ εἰς τὸν λιμένα, ἔτσι καὶ ἐκεῖνος εἰς καμίαν ἐξουσίαν τούτου τοῦ κό-
 σμου καὶ δόξαν δὲν ἠθέλησε νὰ προσκολληθῆ, ἀλλὰ ἓνα σκοπὸν εἶχε μόνον,
 πῶς νὰ φθάσῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς ἀρετῆς. Οὔτε τοῦ ἀετοῦ, οὔτε τοῦ ὄφεως 210
 οὔτε τῆς νηὸς σημεῖα δὲν ἀπομένουν ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἐπέρασαν, τέτοιας λο-
 γῆς καὶ τῆς ζωῆς ἐκείνου κανένα σημεῖον κακίας δὲν ἀπόμεινεν.

31 Ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ τοιαύτη εἶναι ἡ ὠφέλεια, τοιοῦτον τὸ κέρδος ὅπου
 μᾶς προξενεῖ ἡ μνήμη ἐκείνου τοῦ ^{111v} ἀνδρός, ἄλλην ἀνταμοιβὴν δὲν πρέπει
 νὰ τοῦ κάμωμεν, παρὰ οἱ μὲν νέοι νὰ μιμηθοῦμεν τὰ ἦθη του, οἱ σπουδαῖοι 215
 τὴν φιλοπονίαν του, τὴν σωφροσύνην του, οἱ γέροντες τὴν φρόνησιν του, καὶ
 οὕτως ὅλοι ἀπλῶς νὰ εἰποῦμεν μὲ ἓνα στόμα. Ὡς Θεὸς τρισυπόστατε, ἡ τε-
 λεταρχικὴ τῶν καλῶν αἰτία, ἐσὺ ὅπου διὰ τὴν ἄφατόν σου φιλανθρωπίαν
 ἔστειλες εἰς τὸν κόσμον τέτοιαν εἰκόνα τῆς ἀρετῆς, τέτοιον φῶς τῆς σοφίας,
 τέτοιον χαρακτηρὰ τῆς σωφροσύνης, εἰ μὲν ὡς ἄνθρωπος προσήγγισεν εἰς 220
 τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ἀρετῆς καμία κηλίδα ἀμαρτίας, αὐτὸς ὁ ἀναμάρτητος
 Θεὸς καθάρισον αὐτήν, καὶ ἀξίωσον τῆς βασιλείας σου, τάξον αὐτὸν ἐν τῷ
 χορῷ τῶν δικαίων, ἐν τῇ πανηγύρει τῶν ἀγίων σου. **32** Καὶ ἐλπίζομεν πῶς
 θέλεις μᾶς ἀκούσῃ, ἐπειδὴ καὶ ἡ φωνὴ μας εἶναι συντροφιασμένη μὲ δεήσεις
 τῶν μαθητῶν του, τοὺς ὁποίους ὄχι μόνον ὡσὰν υἱοὺς φιλοστόργως ἐδίδασκε 225
 καὶ ἐνουθετοῦσεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀδελφοὺς εἶχε καὶ ἀγαποῦσε. ^{112r} Συντροφια-
 σμένη εἶναι ἡ ἰκεσία αὕτη μὲ εὐχὰς πατριαρχῶν, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἐτίμη-
 σε καὶ ἐγκωμίασε μὲ τοὺς πόνους καὶ ἰδρωτάς του. Συντροφιασμένη εἶναι
 καὶ μὲ ἀρχιερέων εὐχὰς, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἠύλαβεῖτο ὡς ἀποστόλους. Συ-
 ντροφιασμένη εἶναι ἡ δέησις αὕτη μὲ δάκρυα τῶν γειτόνων καὶ οἰκείων, καὶ 230
 συγγενῶν καὶ φίλων, τῶν ὁποίων αὐτὸς ἐστάθη ἡ τιμὴ, ἡ ἀναψυχή, ἡ δόξα

καὶ τὸ καύχημα. 33 Ναὶ φιλόανθρωπε βασιλεῦ, δὸς αὐτῷ τὴν συγχώρησιν καὶ ἡμῖν καὶ ἀξιῶσον ἡμᾶς καὶ ἐκεῖνον τῆς οὐρανόου σου βασιλείας, ἧς γένοιτο πάντα ἐπιτυχεῖν.

SUMMARY

Vasileios Tsiotras

The cod. Additional MS 8234 of Antonios Byzantios
from Nikolaos Karatzas to Perikles Zerlentis

Antonios Byzantios (ca 1680-1711) was a teacher at the Patriarchal Academy of Constantinople for a relatively short period of time (1705-1711). However, he decisively influenced the curriculum of the Greek schools in Southeast Europe through his book *Chrestoethia*, which is delivered in dozens of eighteenth/nineteenth century manuscripts and printed editions. Regarding his life and work, we mainly rely on the publications of the historian Perikles Zerlentis (1852-1925). In an article of his (1907), Zerlentis pointed out that he possessed a manuscript, in which were preserved Antonios' handwritten notes, letters and patriarchal addresses. This valuable manuscript is no longer to be found in his book collection, which now belongs to the General Archives of the Greek State. The main goal of my research is to trace the fate of this manuscript, which is of key importance for the articulation of the life and work of Antonios Byzantios. In my article I reconstruct the content of the latent "Zerlentis codex" based on the information he cites in his article. Furthermore, I demonstrate that the texts mentioned by him come not from one but from two codices: one of his own manuscripts, State General Archives, Zerlentis Collection 1, and another now deposited in the British Library, Add MS 8234, originating from the library of Phanariot Nikolaos Karatzas (1705-1787). From Add MS 8234, as proved in my article, Zerlentis drew texts and testimonies on Antonios and not from some other "proprietary" manuscript of his. Moreover, the text of *Chrestoethia* is written by Antonios' own hand, as evidenced by comparison with other autograph codices of the same scribe.